

Jean Haritzelharri elkarrizketa

IMANOL MURUA URIA

Kazetaria

1923. urtean Baigorri jaioa, hamabi urte egin zituenetik jaioterritik kanpo ibili da Jean Haritzelhar. Behin oinarritzko ikasketak burututa, Akizen, Baionan, Mont de Marsanen, Tolosan eta Parisen aritu zen ikasle, baita Espainian hiriz hiri ibili ere urtebetez beka batekin, 1952an Agen-eko institutuan gaztelerazko irakasle hasi zen arte. II. Mundu Gerraren garaian alemanen okupazioaren lekuko izan zen ikasle zelarik; hamasei urte zituen gerra piztu zenean, gazteegia mobilizatua izateko, baina gerra guztiz amaitu gabe zegoenean soldadutza egitea egokitu zitzaion.

Parisen zeudela ezkondu zen, 1949an, Colette Neveurekin. Lehen semea han izan zuten, eta Agenen jaio ziren beste bi seme-alabak. 1952tik 1962ra bizi izan ziren Agenen: institutuko irakasle aritu zen 1959ra arte, eta ikerketa lanetan hurrengo hiru urteetan, CNRS (Conseil National de Recherche Scientifique) erakundearen baitan.

Gaztelera irakaslea zen, eta euskaraz batere ikasketarik ez zuen egin ordura arte, baina doktore tesia egiteko gaia aukeratu behar zuelarik, euskarari buruz ikertzeko interesa sortu zitzaion. René Lafoni bisita egin zion aurrena, eta Piarres Lafitte-

ri gero: haiek eman zizkioten oinarrizko lehen liburuak, eta bi-de hari jarraituz egin zuen Etxahun Barkoxekoari buruzko tesia, bi zatitan: bizitza eta kantuen azterketa, tesi nagusian, eta kantuen edizio kritikoa, tesi osagarria. 1969an aurkeztu zituen.

Urte batzuk lehenago ireki zitzaizkion unibertsitateko atea, 1962an, baina baita beste ate batzuk ere. Izan ere, Bordeleko Unibertsitateko gaztelarazko departamentuan irakasle sartu zen urte berean egin zuten euskaltzain oso, eta aldi berean etorri zitzaion Baionako Euskal Erakustokiko zuzendari izateko eskaintza ere. Hirurei baietz esan zien, eta Agenetik Euskal Herrira itzuli zen familiarekin, Angelu bizitoki hartuta.

Erakustokian 26 urte egin zituen zuzendari, beste hainbat lanetan ari zen bitartean. Unibertsitatean gaztelarazko departamentuan egin zituen lehen zazpi urteak, baina, 1969an Lafon erretiratu zenean, euskarazko katedraren jabe egin zen. Lan horretan aritu zen 1986an erretiroa hartu zuen arte. Ardura horietan zelarik euskalgintzan eragiteko ahalmena ez ezik borondatea ere bazuenez, euskararen eta euskal kulturaren eremuan ia egiturarik ez zegoen garaian hainbat ekimenetan eragile erabakigarria izan zen: Ikas, Euskal Udako Unibertsitatea, Pizkundea, Baionako Unibertsitateko euskal ikasketak, Euskal Kultur Erakundea... Horien guztien sorreran izan da Haritxelhar.

Politikan aritzeko tarte ere hartu zuen, hamar urtez jaioterriko auzapez izan baitzen: 1971n aukeratu zuten lehenengoz, 1977ko bozetan berriro auzapez egin zuten, baina, legealdia bukatu baino lehen, dimisioa eman zuen: Iparretarrak taldeko gazte baigorriar baten hiletara joan zen, familia ezaguna zuelako, eta kide zituen hautetsi guztiak kontra jarri zitzaizkion horregatik.

Euskaltzaindian sartu eta lau urtera, 1966an, euskaltzainburorde kargua sortu zuen Akademiak. Ipar Euskal Herriko euskaltzain bat nahi zuten kargu berrirako, eta Haritxelhar izendatu zuten, Iparaldeko akademikoen artean gazteena izan arren: frantses administrazioarekin harremanak bideratzeko ondo kokatua zegoen ordurako, Bordeleko Unibertsitateko katedradun eta Euskal Erakustokiko zuzendari zelarik. Buruor-

de zela bizi izan zituen euskara batuari eta 'h'-ari buruzko eztabaidak, eta, lan nahiz familia konpromisoengatik 1968ko Arantzazuko biltzar famatuan egoterik izan ez bazuen ere, bete-betean aritu zen prozesu osoan. Arantzazuko erabakiak berresteko 1978an Bergaran biltzarra egin zutenean, bera izan zen moderatzaile.

Euskaltzainburua Jose Maria Lojendio zela sartu zen Haritxelhar akademian 1962an, Manuel Lekuona euskaltzainburu izendatu zutenean hartu zuen buruorde kargua 1966an, eta 1970ean Lekuonaren lekua Luis Villasantek hartu zuenean ere buruorde jarraitu zuen. 1988an, Villasantek buruzagitza uztea erabaki zuenean, Haritxelharri berari proposatu zioten kargua hartzea. Hamasei urte egin zituen euskaltzainburu, 2005ean Andres Urrutiak ordezkatu zuen arte. Buruorde egingdako 22 urteak gehituta, beraz, 38 egin ditu Jean Haritxelharrek Euskaltzaindikoko zuzendaritzan. Orain euskaltzain emeritua da, eta lanean jarraitzen du: hileroko batzarretara joan ohi da eta Literatura Batzordeko kide ere bada.

88 urterekin, aldizkarigintzari ere ez dio utzi. 1969an hasi zen *Herria* aldizkarian *Gehexan Pontto* ezizenarekin astero artikulua laburra argitaratzen, eta 1981ean «Telebixta leihotik» atala ere idazten hasi zenetik bi artikulua egiten ditu astero, euskaraz. Artikulu hautatuekin *Ponttokeriak* liburua argitaratu zuen 1995ean. Hilean behin, gainera, *Enbata* aldizkarian idazten du, frantsesez. Beste ehunka idatzi argitaratu ditu beste hainbat aldizkaritan, artikulua akademiko, hitzaldi eta abarren artean: *Eusker*a, Euskaltzaindikoko Iker bilduma, *Bulletin du Musée Basque*, *Gure Herria*, *Lapurdum*, *Muga*, *Egan*, *Hegats* eta beste hainbatetan plazaratu ditu lanak. 2008an Haritxelharren ohorez argitaratutako *Iker 21* liburuan bere bibliografia osoari buruzko lana argitaratu zuen Beñat Oihartzabalek: guztira, 405 sarrera (*Herria* eta *Enbata* aldizkarietako lanak kontuan hartu gabe). Haien artean dago, esate baterako, *Être Basque* liburua, 1983an Haritxelharren zuzendaritzapean argitaratua.

Doctor Honoris Causa izendatu zuen Euskal Herriko Unibertsitateak 1988an, eta UNEDek 2010ean. Manuel Lekuona Sa-

ria eman zion Eusko Ikaskuntzak 2004an. Jakiunde zientzia, arte eta letren akademiako kidea da, 2007an erakundea sortu zenetik.

Angelun bizi da, eta Angeluko bere etxeko lorategiko mahaiaren bueltan egin ziren, 2011ko uztailean, elkarrizketa honetarako grabazioak, hiru egunetan.

Haurtzaroa Baigorriin

1923an jaio zinen Baigorriin. Zer oroitzapen dituzu zure haurtzaroko jaioterriaz?

Ni sortu naiz Baigorriin 1923an maiatzaren 13an. 13 zenbaki horrek niretzat dauka zapora ona. Batzuek diote ez dela hamahiru izan behar mahai baten inguruan, horietarik bat kruzifikatua izana baita... Niri igual zait. Nik maite dut zenbaki hori, jakinik maiatzaren 13an sortu nintzela, 13 orenetan, eta nire deiturak 13 letra dituela. Beraz, ni hamahiruarekin oso ongi konpontzen naiz!

Baigorriko karrikan bizi ginen. Ene aita sastrearen zen. Baigorriin eta Urdozen, Baigorriko kartierra baita, bizi ziren aitatxi eta amatxi, aitaren aita-amak. Aitatxi guarda izana zen, eta amatxi errientsa. Amatzik Urdozen pasatu ditu 35 urte irakasle gisa, hango eskola publikoan, bi eskola klase baitziren Urdozen.

Ama iholdiarra nuen. Moxoenea etxekoa. Ezkondu zen aitarekin 1919ko maiatzaren 15ean. Nire arreba sortu zen urte bat geroago, eta ni hiru urte geroago.

Zenbat anai-arreba zarete?

Biok. Eta biak bizi, oraindik. Nire arrebak 91 ditu eginak, eta nik 88.

Baigorriin badira baserriak eta bada karrika nagusia. Gu, karrika nagusian bizi ginen. Karririk bi zati ditu. Eliza ondoko auzoa da gaineko karrika. Eta bigarren karrika da beheko karrika. Han dira udaletxea eta pilota plaza. Hala ere, beste izen bat ere ematen diote beheko karrikari: karrika gaizto. Nik ez dakit nondik heldu den izen hori, baina ni karrika gaiztoan sortua naiz. *Ponttokerietan* [Herria aldizkari zutabearen] kontatua dut hori, karrika gaiztoan jaioa nintzela eta ez nuela batere baztertzen izen hori. *Gehexan Ponttok* ere bere

“

Nik ez dakit nondik heldu den izen hori, baina ni karrika gaiztoan sortua naiz

”

ponttokeria ironiaz beteetan, gaiztakeriarik ez hain handirik, baina zenbait bai.

Zuen Baigorriko etxea *Ponttoenea* zen?

Orain da *Ponttoenea*. Bada karrika eta auzoen arteko diferentzia bat: duten izen hori atxikitzen dute auzoetan diren laborari etxeek; aldiz, biziki aldakorrak dira karrikakoak. *Azkaratenea* deitzen zen ene etxea, gero *Haritxelharrenea* deitu da, hala deitzen zuen jendeak, eta orain ene seme gehienak, han bizi baita, ezarri dio *Ponttoenea*, *Gehexan Ponttori* buruz.

Nondik nora hartu zenuen *Gehexan Pontto* goitizena *Herriako zure* artikuluetarako?

XX. mendearen hastapenean, edo beharbada XIX. mendearen bukaeran, etorri da burdinbidea Baigorriara. Beraz, bagenuen geltokia. Jin ziren Baigorriara atzerritar batzuk. Haien artean bazen burdinbideetako injineru bat, nire etxea den horretan bizi zena. Ponthieu zuen izena. Baigorriko euskaldunentzat Ponthieu hori ez zen aise ahoskatzeko, eta *Pontto* deitzen zuten. Hortaz oroituz, *Herrian* idazten ditudan zutabe horiek sinatu ditut nire bigarren izenarekin, zeren eta Jean bainaiz, baina gero Gratien, erran nahi baita, *Gehexan*. Beraz: *Gehexan Pontto*.

Amaren familia?

Laborariak ziren. Laborari izanak, baina tratulariak. Iholdiko ene aitatzik erosten eta saltzen zituen abereak. Luhusotik etorria zen Iholdira. Aitaren partetik, aldiz, beti funtzionarioak.

Mugazainak eta errientsak.

Hasi ziren mugazain Bonaparterekin. 1800 eta, jadanik hor badago Haritxelhar bat: Marcel. Gero, Haritxelhar horren semeetako bat, Martin, guarda izan zen ere. Martin horrek izan du seme bat, Arnaud, hori ere guarda. Eta hain

zuzen ukan zuen eztabaida bat bi alorren arteko mugarengatik Barkoxeko Etxahunekin. Hori sartu dut ene tesian, oroitzapen gisa. Arnaudek ukan zituen zenbait seme, horietan Jean-Baptiste, ene aitatxi. Aitatxi ere guarda. Bazuen anaia bat, Clement, hori ere guarda. Eta bazuen beste anaia bat, Laurent, hori ere guarda. Hirurak guardak. Eta horretan bukatu da. Baigorriin bukatu da Jean-Baptiste, Kanbon kokatu da Laurent, eta bestea joan da Landesetara, Moliets-et-Maara; badira han ere Haritxelhar batzuk orain, familiakoak. Eta amatxiren aldetik, denak errientsak, maistrak. Bera maistra, haren ahizpa maistra ere, haien aita Irisarrin maisu... Ez naiz joan urrunago.

Zu, mugazain ez, baina irakasle, bai.

Aitak ikusi zuen biziki untsa ez nuela bista ona sastre bezala haren segida hartzeko. Bestaldetik, amatxik nahi zuen, bere ametsa zen, ni maisu izatea. Eskolan untsa ari bainintzen, segitu ditut estudioak eta, lehenik maisu eta, gero, urrunago.

Zure aita Lehen Mundu Gerran ibilia zen. Kontatu zizkizun bere bizipen eta ibilerak?

Bazuen memoria ikaragarria. Eta pentsatzen dut pasatu didala memoria hori eni ere. Josten ari zelarik eta beste norbait jiten zelarik, hura ere gerlari ohia, gerlaz mintzatzen zirela oroit naiz: «Egun hartan —eta ematen zuen eguna—, sei eta erdietan, ukan genuen mezua atakatzeko, eta egin genuen, eta gero berriz sartu...». Horrelakoak entzun ditut ene haurtzaro guztian. Nire aita zinegotzia zen Baigorriin, eta orduko alkatea zen Etxeberri-Aintxart.

Zer alderdi edo joeratakoak ziren alkatea eta zure aita?

Baigorriin ez da horrela pentsatzen. Bere ideiak ukaiten ahal ditu, baina... Alkatea ez zen eskuindarra osoki, pixka bat erradikal sozialista. Bagenuen diputatu bat: Jean Ibarnegarai. Ibarnegarairakin ez zen biziki konpontzen, eta nire aita ere ez. Nire aitak ukana zuen edukazioa aita-amen alde-

tik, funtzionarioak baitziren, eta ez ziren arrunt Ibarnegarairen aldekoak. 1937an, 14 urte nituen, igande batez izan zen biltzar bat Baigorriko trinketean. Parti Social Français, eskuin muturrekoa.

Ibarnegarairen alderdia?

Bai. La Rocque koronela zen buru Parisen. Egin zen biltzar hori eta joan nintzen, aski kuriosa bainintzen. Mintzatu zen lehenik gizon gazte bat, abokatu, Guy Petit, gero Miarritzeko alkatea izandakoa, eta diputatu, eta ministro... Gero aldatu zen, baina orduan eskuin muturrekoa zen. Gero mintzatu zen Ibarnegarai. Ez naiz oroit batere zer erran zuten, baina gauza bat bai: Ibarnegarai erraten «mon ami Franco», Franco ene adiskidea. Sartu nintzen etxean, kontatu nion aitari eta erran zidan: «So egizak, seme. Horrelako mintzaldietara ez dik joan behar». Besterik ez. Banekien ez zuela sekula bozkatu Ibarnegarairen alde.

Hizkuntzaren ikuspegitik zer giro zen zure haurtzaroko Baigorriin?

Karrikako giroa oso euskalduna zen. Joaten zinen zerbaiten erostera eta euskaraz mintzo ziren. Baziren frantsesez mintzo zirenak, baina, gehienetan, etxean eta aitaren tailer horretan jiten zen jendea euskaraz ari zen barra-barra.

Eskolan dena frantsesez?

Eskolan frantsesez. Eskola publikoan ibilia naiz Baigorriin. Ez zen urrun. Ehun metro ziren. Goizetan hasten ginen zortzi orenetan hamaikak arte, eta berriz hasten oren batean eta laurak arte.

Euskaraz baizik ez zenekiela joan zinen lehenengoz eskolara?

Nik frantsesa jakin dut aski goiz amatxirengatik. Amatzik nahi zuen nik behar bezala jakin nezan frantsesa. Sartu nintzelarik, ez dut ukan nik besteek ukan duten nekea, zeren eta jadanik bi hizkuntzak erabiltzen baintuen. Pentsatzen dut ikasle ona izan naizela.

Irakasleek frantsesez egiten zizueten, baina nongoak ziren?

Ukan ditut bost irakasle, eta euskaldunak ziren denak, salbu eta azkena. Azkena Madrildik etorria zen, han eskola frantses batean ibilia baitzen. Harekin ikasi ditut espainolez lehenengo hitzak.

Euskaraz egitea debekatu egiten zizueten?

Euskara debekatua zen eskolan. Anitzek erraten dute sekula norbaitek hitz bat erraten bazuen euskaraz, ematen zitzaiola zerbait, gero beste norbaitek hitz egiten bazuen hari pasatzen zitzaiola... Nik ez dut sekula hori ezagutu. Gure errient horiek ez zuten hori erabiltzen. Ez dakit ene amatxik erabiltzen zuen hori, baina Baigorriko irakasleek, ez. Orain, eskolatik kanpo, errekreo denboran, pilota plazan eta, euskaraz ari ginen gehienetan. Ez beti, baina gehienetan.

Oroit naiz ere, zerbait esplikatzen zuelarik frantsesez gure errient horrek, eta ikusten zuelarik norbaitek ez zuela konprenitu, hari buruz frantsesez esaten zuen «hik ez duk konprenitu?», «ez», eta botatzen zion hitza euskaraz. Pixka bat erabiltzen zuten euskara, hobeki ulertua izan zedin.

Denborarekin, frontoian ere zuen artean frantsesez hitz egiten bukatu zenuten.

Frantsesez egiten pixka bat. Hori gertatzen zen ere.

Behar da aitortu ere beste zerbait. Katixima euskaraz zen osoki. Eskolatik kanpo. Ortzegunetan, zeren eta ortzeguna libro zen guretzat. Joaten ginen eskolara astelehen, astearte, asteazkenetan, ortziraletan eta larunbatetan, baina libre zen guretzat ortzeguna. Ortzegun goizean ordu pare bat izaten zen katixima, apezarekin. Orduan baziren hiru apez Baigorriin: erretorea eta bi bikario. Eta katixima, denek euskaraz, salbu bat: ni.

Zergatik?

Amatxi.

Apezarekin zuk frantsesez egiten zenuen eta beste guztiek euskaraz?

Bai. Entzuten nituen euskaraz!

Amatxik zuri agindu zizulako edo apaizari esan ziolako?

Ez dakit, baina pentsatzen dut, oso gaztea bainintzen —sei urtetan joaten ginen katiximara—, amatxi joan zela erreto-rea ikustera, galdegin zuela ea salbuespen bat egiten ahal zen, eta erretoreak erran ziola baietz. Ez dakit. Baina nik katixima frantsesez egin nuen.

Haur guztiak joaten zineten katiximara?

Bazen familia bat protestantea, eta horiek ez ziren joaten. Beste guztiak, bai.

Gerra garaian ikasle

Baigorriko eskola publikoan hasita, zer bide egin zenuen gero eskolan?

“

Certificat d'Étude deitzen den etsamina pasatzen da hamabi urtetan, eta horretan lehenbizikoa izan nintzen kantona-
mendu osoan

”

Certificat d'Étude deitzen den etsamina pasatzen da hamabi urtetan, eta horretan lehenbizikoa izan nintzen kantonamendu osoan. Gero joan nintzen Akizera, interno, han École Primaire Supérieure baitzen. Bazen gauza berbera Baionan baina gaua ez zenuen pasatzen ahal. Horretan, ene amatxik ikusten baitzuen preparatuko nuela École Normale, erran nahi baita maisuen eskola berezia.

Baina Akizera joan zinenean maisu izatea erabakia zenuen?

Ene amatxi hor zen gibelean! Ikusiz han lau urte pasatuko nituela eta Brevet diploma ukanen nuela, prest egongo nintzen École Normale horretan sartzeko. Beraz, han nintzen. Baigorritik aski urrun.

Zure Baigorriko lagun gehienek ez zuten 12 urtetik aurrera ikasten jarraitzeko aukerarik izango, ezta?

Biziki gutik. Bigarren mailako eskoletara joateko, laborari seme baldin bazinen, Uztaritzera joaten zinen apez izateko. Bestenaz, etxean. Aldiz, ofizialen semeek hartzen zuten aitaren segida: zapatariaren semea zapatari izanen zen, sastrearen semea sastre izaten ahal zen. Bista hobea izan banu, beharbada hala izanen nintzen... Ez, oso ondo aritzen bainintzen eskolan, pentsatzen dut amatxik zernahi gisaz zer-bait eginen zuela.

Hamahiru urte zenituen mugaren bestaldean gerra piztu zenean. Horren oroitzapenik baduzu?

Udako bakantzetan nintzen herrian. 1936ko uztailaren 19ko oroitzapen bat daukat: Baigorriko karrikan pasatu zelarik Blas Marin Elizondoko alkate errepublikanoa, orduan jakin genuen matxinada bat sortu zela Espainian. Jendeak esaten zuen: «Blas Marin eskapatu da Elizondotik».

Eta oroit naiz, pentsatzen dut 1937an, egun batez gure auzoan ikusi nuela gizon handi bat, azkarra, zurgin baten etxean lanean. Euskalduna zen. Behar den bezala konpontzen zen nirekin. Guk «egun on», «arratsalde on» eta, joatearekin, «adio». Eta horrek, beti, «agur». Guk nahiz «agur» eta «agurtu» jakinki, guretzat ez zen usu erabiltzen «adio» esateko. Eta deitu genuen *Agur!* Haren izengoitia *Agur* izan zen. Zenbait larderia ukanak ditugu harekin, zeren eta lerratzen baginen frantsesera haren aitzinean, sekulakoak entzuten genituen.

Beste oroitzapen bat. Oporren parte bat pasatzen genuen Irisarrin, osaba-izeben etxean. Eta 1937an, hain zuzen, ene osabak pentsatu zuen behar zuela hartu Hegoaldetik jinikako haur bat, eta gurekin izan zen. Euskaraz ari ginen eta oroitzapen bat daukat: harengandik ikasi genuela kantu bat, *Aldapeko sagarraren adarraren puntan*. Baziren hitz batzuk lehen aldikotz entzuten genituenak, eta esplikatatu zigun ene kusiari eta eni zer ziren hitz horiek.

Jakin genuen ere Gernikan zer gertatu zen. Egia erran, nire aitak ikusten zuen guk ere gerla ukanen genuela.

Zertan susmatu zuen?

Ikusiz nola jokutzen zen Frantziako Gobernua, Munichen sinatu zutelarik Hitlerren aitzinean, Hitler sartu zelarik Austrian... Hor ikusten zen. Eta, hain zuzen, hori gertatu da.

Gogoan duzu bigarren Gerra Handia hasi zenekoa?

Oroit naiz irailaren lehena, 1939an, Adorazio Eguna, Baigorriin. Meza, bezpera eta prozesioa. Sartu ginelarik prozesiotik berriz elizara, mobilizazioaren afixak ikusi nituen. Ortziralea zen, eta igandean hasten zen pilotaren aste handia Baigorriin: goizean erreboteko finala eta arratsaldean joko garbiko finala. Nire kanpoko kusiak behar zuen jokatu hor. Eta igande horretan ez zen ezer izan. Aldiz, Baigorriko plaza zaldiz betea zen, zeren eta zaldiak hartzen baitzituzten gerlara edo eramateko. Egun horretan gerla deklaratu izana zen.

Hamasei urterekin, mobilizatu izateko arriskurik ez zenuen?

Gazteegi nintzen. Finala jokatu behar zuen ene kusia, al-diz, 25 urte zituelarik, mobilizatu izan zen. Gero preso izana da. Bost urte egin ditu gerlan.

Gerra piztu zenean, zertan ziren zure ikasketak?

1939an Brevet azterketa pasatu nuen, eta École Normalen sartzekoa ere pasatu nuen, idatzizkoa. Baina ahozkoa ez nuen pasatu, eta 1939-40an jarraitu nuen Akizen, École Normalera berriz aurkezteko.

Eta etorri zen 1940ko maiatza. Eta maiatzarekin hasi zen gerla Frantzian. Gerla bortitza, zeren eta sei astez sartu ziren alemanak. Hori izan zen ikaragarrikeria.

Non zinen egun haietan? Gogoan duzu alemanak lehenengoz ikusi zenituenekoa?

Baigorriin, zeren eta ekainean Gobernuak erran zuen libre ginela ikasle guztiak. Entzun nuen Pétainen mintzaldia,

erraten zuelarik galdegin zuela armistizioa egitea Alemaniarekin. Hori ekainaren 17an. Jakin genuen ere ekainaren 18an jeneral bat joana zela Londresera, eta De Gaulle deitzen zela. Zeren eta berehala hasi baitziren irratietatik, bereziki ingeles irratietatik... Guk ez genuen irratirik, baina auzoek bazuten, eta hara joaten ginen entzutera. Beraz, Baigorri nintzen lehenbizikoz sartu zirelarik alemanak, zeren eta jin ziren Baigorriaino!

Zenbat eta nola sartu ziren gogoan duzu?

Egun haiek oso gogoan ditut. Ez dakit zenbat ziren. Ehun bat edo berrogeita hamar bat. Kokatu ziren etxe handi batean, baina denbora berean egun batez etorri ziren gure etxera eta galdegin zuten ofizial batentzat gela bat. Ene gela hartu zuen. Nik lo egiten nuen gela aleman ofizial batentzat hartu zuten. Ni joan nintzen ganerrera.

Zenbat denboraz izan zenuten ofizial alemana zuen etxean?

Bi urtez bederen.

Nolako harremana zenuten berarekin?

Guti. Agur, agur. Sartzen zelarik erraten zuen «agur», joaten zen gelara. Ene amak egiten zizkion behar ziren lanak gelan, behar den bezala garbi atxikitzeko.

Zuekin bazkaldu-edo egiten zuen?

Ez. Lotara bakarrik. Pentsatzen dut bi urte iraun duela. Beharbada ez hainbeste, zeren eta 1941ean errusiarren kontra hasi zirelarik, joan ziren, eta gelditu ziren guarda batzuk, austriarrak, aski zaharrak.

Lasaitu zen giroa.

Lasaitu zen giroa, dudarik gabe. Baina hastapenean, ez. Oroit naiz ere, 1940ko urriaren erdia pasatuta, egun batez denak etxean blokatuak izan ziren Baigorri.

“

Egun batez alemanak etorri ziren gure etxera eta galdegin zuten ofizial batentzat gela bat. Ene gela hartu zuen

”

Nola blokatuak?

Erran nahi baita, ez zinela Baigorritik ateratzen ahal, ez zenuen trena hartzen ahal Baionara joateko. Badakizu zergatik hori? Hitler Hendaian baitzen urriaren 24an Francorekin. Beraz, denak gakotuak ziren. Oroit naiz, 25ean edo 26an denak libratuak izan ziren, hartu nuen trena Akizera joateko jakiteko École Normalen onartua izan nintzen, eta hor ikusi nuen zerrenda horretan nintzela. Beraz, sartua nintzen. Baina, Pétainek ezabatu zituen École Normale delako horiek! Eta irakaslegaiak ezarri gintuzten lizeoetan. Horrela egin dut urte bat Baionan, 1940-41ean.

Baiona okupatuan, beraz.

Bai, okupatua zen. Alemanek okupatzen zuten. Urtea bukatu eta gero, gertatu zen hartu zutela alemanek Baionako lizeoa. Oporretan ginela. Beraz, irakaslegaiok igorri gintuzten Mont de Marsanera, hango École Normalera. Jadanik hor ziren irakaslegaiak joanak ziren, irakasle eginak. Mont de Marsaneko lizeoa ere alemanek hartua baitzuten, lizeoa etorri zen École Normale horretara, eta barnetegian, gu bakarrik. Han pasatu ditut bi urte, 1941etik 1943ra. Nik orduan 19 urte nituen, baina baziren ni baino zaharragoak eta jadanik STO delako hori martxan hasten zen.

Zer zen STO?

Service du Travail Obligatoire. Erran nahi baita, alemanek galdegin ziotela Pétainen gobernuari behar zutela jendea Alemaniara joateko eta lanean hartzeko han.

Zenbat urtetik gorakoak eramaten zituzten?

Hogei urterekin. Beraz, duda-mudan ziren. Badakit biziki untsa batzuk gorde direla nonbait, beste batzuek muga pasatu dutela eta joan Elizondora, Lekunberrira, Miranda de Ebrora... eta Miranda de Ebrotik Madrilera eta Madriletik Marokora. Dakidanez, nehor ez da STOran joan. Badakizu, Landesetan bada pinu aski eta behar den tokiak ere baziren

gordetzeko eta erresistentzian sartzeko. Beste batzuek hartu dute Espainiako bidea.

Zuk zer egin zenuen?

Nik 1943an 20 urte nituen. Sartu nintzen Baigorriara bakantzetan eta oroit naiz gure etxetik pasatu direla zenbait jende, aitak ezagutzen baitzuen biziki untsa kontrabandista bat, eta kontrabandista horrek eramaten zituen bertze alderdira.

STOtik ihesi zihoan jendea? Erresistentziako jendea?

Bai, bietatik. Ene historiako irakasleak, Mont de Marsaneokoak, azken egunean deitu ninduen, erranez: «Badakit mugatik biziki hurbil bizi zarela. Sekula egun batez zure etxera etortzen baldin banaiz, bertzaldera pasatuko nauzue?». Erran nion baietz. Ez zen gertatu. Baina gero jakin nuen Bordeleko erresistente handienetarik zela: Gabriel Delaunay. Gero prefeta izana Pauen, Bordelen ere egona prefet gisa, eta liberazioa izan zelarik Bordeleko alkateordea izan zen.

Oroit naiz egun batez erran niola aitari: «Ikusten ditut hemen ene Baigorriko adiskideak joanak direla, gauza bera gertatzen da ene eskolako lagunekin han, Mont de Marsanen. Beharbada joan beharko dut nik ere bertze aldera». Aitak erran zidan: «Itxoin ezak. Prest haiz orain Tolosara joateko. Pentsa ezak behar dituala estudioak segitu. Zernahi gisaz, zerbait gertatzen bada, pentsatzen diat jiten ahalko haizela berriz etxera, eta hortik joanen haiz orduan». Eta, beraz, joan nintzen Tolosara, 1943ko urrian.

Irakasle ikasketekin jarraitzera.

Han ezagutu nuen bai Montpellierretik, bai Limogestik, bai Bordeletik, bai Baionatik... jindako jendea. Gutartean bazen halako adiskidetasun bat. Egin genuen batasun bat eta deitu genuen batasun hori *Kolkhoze*, Errusiako komu-

“

Aitak ezagutzen zuen biziki untsa kontrabandista bat, eta kontrabandista horrek eramaten zuen jendea bertze alderdira

”

nisten laborantza eremu hori. Ikusten duzu zer giroa zen. Nik etxetik ekartzen nituen gauza batzuk, jatekoak-eta, eta elkarretaratzen genituen, partzuergoan. Horrelako komunismo bat ezagutu nuen. Gero, dudarik gabe, erresistentzian sartuak ginen, nahiz ez dugun gauza handirik egin. Hasi ziren bonbardaketak ere. Tolosa bonbardatua izan zen. Oroit naiz gau batez izan ginela bonbardatua izan zen tokiaren zaintzeko, zeren eta lapurrak bestenez...

Aliatuek bonbardatua? Amerikarrek?

Guk nahiago genuen ingelesek egin zezaten, zeren eta ingelesek hobeki egiten baitzuten. Amerikarrek botatzen zituzten nolana. Uste dut biak izan zirela, amerikarrak nahiz ingelesak. Aldi bat baino gehiagotan bonbardatu zuten. Gau hartan, han ziren ere, zaintzeko, Pétainen alde ziren miliziak.

Eta zuek han zineten erresistentziako bezala?

Bai. Gau hartan izan ginen haiekin mintzatzen, erakutsiz haiei nola gaizki zebiltzan. Horrelako zerbait.

Badut beste oroitzapen bat. Tolosan bagenuen filosofia irakasle bat, gaztea, ez zituen 30 urte. Biziki untsa konpontzen ginen harekin, oso interesgarria zen. Ez genekien zer pentsatzen zuen, zer politika klase zerabilen, ez genekien ezer, eta Tolosa libratu delarik, orduan jakin dugu erresistentziako buru zela Tolosan: Jean-Pierre Vernant. Bere bidea egin zuen gero, Collège de Franceko irakasle izana baita.

Oroit naiz ere, ekainaren 5ean, 1944an, ene Baionako osaba jin zitzaidal. Oihalak saltzen zituen, Castredera joan behar zuen, eta jin zitzaidan Tolosara ikustera. Familiako berriak eman zizkidan eta biharamunean, ekainaren 6an, jakin genuen amerikarrak jin zirela, Normandian lurreratzea izana zela. Lizeoko nagusiek berehala erran ziguten joateko etxera. Goiz hartan etorri zitzaidan osaba, gaua pasatu baitzuen Tolosan, prestatu nituen afera guztiak, eta joan ginen elkarrekin Baionara. Biharamunean joan nintzen Baigorriara.

Zu Baigorriara iritsi zinenerako ez zen alemanik?

Bai, bazen! Guardak. Ez ziren joan, zeren eta Normandia-ko lurreratzearen ondotik ere hor izan da gerla, ekainaren 6tik abuztuaren 25 arte, Pariseraingo joateko. Eta mugaren zaintzeko hor ziren aleman horiek.

Hautzarotan eta gaztarotan, informazioa nola eta nondik jasozten zenuen? Egunkaria irakurtzeko ohitura bazenuten etxean? Eskolan?

Etxean informazioa bagenuen egunkariarekin: *La Petite Gironde*, gero *Sud Ouest* bilakatu zena. Egunero ukaiten genuen. Aitatxi eta amatxiren etxean baziren biga, bakoitzak bazuen berea: amatxik *La Petite Gironde*, aitatxik *La France*, Bordelekoa. Iduriz, *La France* ezkerrekoa zen, eta *La Petite Gironde* eskuinekoa. Etxean ez genuen telefonorik, ez genuen irratirik, baina auzoetan bazen irratia. Irratia entzute-ra joaten ginen, bai pilota partidak zirelarik trinketetan, eta hor entzun ditugu jokatzan ari zirela Atano IV.a eta Salegi. Eta Frantziako Itzulia: egunero hor biltzen ginen ile apaindegian. Antonin Magne, Georges Speicher eta abar, gerra aitzineko txirrindulariak.

Auzoan bazen ostatu bat. Han kokatu zen ingeles bat, etxe-ko alabarekin ezkondu zen, eta geroztik ez zuten gehiago hotel izan, aski diruduna baitzen ingelesa. Sortu ziren bi haur, bat 1936an eta bestea 1939an, eta biak euskaldunak, nahiz Anderson ukan duten deitura. Haiiek bazuten irratia. 1940an beldurtu zen ingeles hori eta emaztearekin ihesi joan zen. Utzi zituzten bi haurrak kusi baten eskuetan, zeren eta beldur baitziren, zerbait gerta baledi, bederen haurrak bizi zitezten. Gu joaten ginen irratia-entzute-ara, nahiz han ere gela bat okupatua zen aleman ofizial batekin. Entzuten genuen bera ez zelarik hor eta, sekula sartzen bazen, itzaltzen genuen. Gero, bi haurrak joan ziren Donibane Garazira, kusi batengana, hark sarrarazi zituen Espainiara, eta hortik hartuak izan ziren berehala aitarengana. Zendu zen ingeles hori Ingalaterran, eta gero alarguntsa berriro jin zen Baigorriara, gerla bukatuta.

Eskolan eta barnetegietan ibili zinenean, egunkaririk-eta izaten zenuten eskura?

Irratirik ez eta egunkaririk ere ez. Barnetegian ez zirenek, Akizeko jendeak eta abar, ekartzen zizkiguten berriak.

Jean Ibarnegarai, diputatua eta Pétainen ministroa izana besteak beste, mitin batean entzun zenuela esan duzu. Beste bizipenik berari buruz?

Ikusten genuen. Pilota federakuntzaren sortzaile eta buru izana da. Beraz, pilotaren aste handia bazelarik, ikusten zen, mintzatzen baitzen. Nik gurutzatu dut pixka bat. Errebote-ko finala irabazirik txapeldun izan nintzelarik Donapaleun, hark ezarri zigun txapela. Hura baitzen buru!

Itzal handiko pertsona zen eskualdean, ezta?

Denak alde zituen! Diputatu izendatua izaten zelarik, %80 bazuen alde! Uztaritzeko apaiztegitik pasatua zen ere. Beraz, ezagutzen zituen Iparraldeko apez guztiak. Haren aldekoak ziren. Aski da ikustea zer zen *Eskualduna* aste-karia, nola Ibarnegarairen aldekoa zen. Guk ez genuen etxean *Eskualduna* hartzen, eskuin muturrekoa baitzen, eta aitak ez zuen hori nahi. Beraz, guk ez dugu sekula *Eskualduna* irakurri.

“

Guk ez genuen etxean *Eskualduna* hartzen, eskuin muturrekoa baitzen, eta aitak ez zuen hori nahi

1944ko ekainean Baigorriara itzuli zinen, Normandiako lurreratzearen ondorenean. Zer egin zenuen ondoren?

”

Berriz joan nintzen Tolosara, zeren eta oposizioak ez baikenituen eginak. 1944ko abenduan egin genituen. Ekainean egin behar zirenak, abenduan egin genituen, École Normale Supérieure de Saint-Clouden sartzeko. Azterketak bi zati zituen. Lehenbiziko zatia pasatu nuen, eta lehen aldikotz joan nintzen Parisera, 1945eko urtarrilean, 22 urterekin. Ene arreba ere Parisen zen. Han Saint-Cloud eskolan pasatu nituen bizpahiru egun, eta zoritxarrez ez nin-

duten onartu. Urte bat geroago onartua izan nintzen. 1945ean gara, eta gerla ez da oraindik bukatua: otsailean mobilizatua izan nintzen, soldadugoa egin nuen.

Non?

Tolosan hasi, eta gero Ondresera joan nintzen, sarjentu izatekotan. Hor nintzelarik, maiatza etorri zen eta bukatu zen gerla Europan. Abuztuan, berriz sartu nintzen Tolosara, eta han nintzela Cauteretsen mendian hilabete osoa pasatu nuen, soldadu. Cauteretsen geundelarik entzun genuen ere Hiroshimaren berri. Hura bukatuta, abuztuaren 15 inguruan joan nintzen Tolosara. Han entzun nuen estudioak segitu nahi zituztenek eta jadanik mobilizatuak zirenek aukera zutela gerorako luzapena eskatzeko. Berehala hartu nuen, eta sartu nintzen École Normale de Saint-Clouden, Parisen. Hor, espainola ikasi dut. 1951 arte egon nintzen Saint-Clouden. 1947an lizentzia bukatu, eta ondoren, 1947 eta 1948an, bisitatu nuen Espainia.

Beka batekin?

Bai, frantses Gobernuaren beka batekin. Biga ginen. Abenduan sartu ginen Irunen, hortik Madrilera, Toledora, Malagara, han egon ginen hilabete bat bederen, Andaluzia guztia ikusi, berriz Madrilera, eta gero Avila, Leon, Santiago de Compostela... Espainola ikasiz, jendearekin mintzatuz, monumentuak ikusiz... 1947ko abendutik 1948ko azarora. Berrero Saint-Cloudera joan, eta tesina egin nuen: «Los hermanos Becker, costumbristas». 1950ean oposizioak egin nituen, eta prest nintzen irakasle izateko. Oposizio horietan lehena gelditu nintzen Frantzia osoan.

Gaztelarazko irakaslegaien artean?

Bai. Eta galdegin nuen beste urte bat egitea Saint-Clouden, eskubidea bainuen. Gero, bigarren oposizioan, *agrégation*

“

1950ean oposizioak egin nituen irakasle izateko, eta lehena gelditu nintzen Frantzia osoan

”

deitzen den horretan, idatzizkoa pasatu nuen, eta ahozkoan, hartu zituzten bost, eta ni seigarrena izan. Hurrengo urtean ukan nuen, 1952an. Orduan, Ageneko lizeoan izendatua izan nintzen gaztelera irakasle izateko. Hor egin ditut zazpi urte: 1952tik 1959ra arte.

Zergatik aukeratu zenuen gaztelera izateko ikasketak egitea?

Etorri zelarik Baigorriara Madrildik jinikako maisu bat, ikasle ona bainintzen, hasi zitzaidan espainola irakasten. Eta sartu nintzelarik Akizeko École Primaire Supérieure horretan, hartu nuen espainola lehenbiziko hizkuntza gisa. Gero, Baionan ukan nuen irakasle bat, *mademoiselle* Larrieu, eta, ederki ari bainintzen espainolez, segitu nuen beti harekin harremanetan. Gero, behar nuelarik Saint-Cloud delako horretan sartu, espainola hautatu nuen ere orduan. Espainola? Hala gertatu zen. Espainia ez baitzen urrun! Baina gero, Agenen, bizpahiru urteren buruan, duda-mudan izan nintzen, ea espainolarekin segituko nuen tesia egiteko, edo beharbada euskara hartuko nuen.

1949an ezkondu zinen, artean ikasle edo ikerlari zinela.

École Normale Supérieure de Saint-Cloud delako horretan nintzen, eta pagatuak ginen. Orduan ezkondu nintzen, zeren eta ordura arte ez nintzen pagatua. Pariskoa dut emaztea. Hasieran Parisen bizi ginen. Apartamentu bat alokatua atzeman genuen eta han sortu zen gure lehenbiziko haurra, 1952an. Bigarrena Agenen sortu zen 1954an eta alaba Agenen 1956an.

Beraz, umeak txikiak zirela Euskal Herritik kanpo bizi izan zintzen, Parisen aurrena eta Agenen gero. Emaztea paristarra izanik, horrek ekarri zuen haurrek txikitan euskararik ez ikastea?

Beranduago ikasi dute, gure etxeko hizkuntza frantsesa zen. Bereziki bizi ginelarik han, Parisen lehenik eta gero Agenen. Etorri zirelarik hona, ikasi zuten euskara. Alabak gutiago, ez baita hemen bizi. Aldiz, bi semeek badakite.

lkerketan, unibertitatean, euskalgintzan

Noiz sortu zitzaizun euskarari buruz ikertzeko gogo edo duda hori?

1957-58 urteetan. Egun batez joan nintzen René Lafonen ikustera Bordelera. Erran niolarik nor nintzen, euskalduna nintzela, bi besoak zabaldurik hartu ninduen eta erran zidan: «Baduzu zorte on bat, euskalduna zara sortzez, espainola badakizu, frantsesa dudarik gabe, eta beraz hiru hizkuntza horiekin euskal kulturaren aritzen diren guztiak ukanen dituzu». Eta erran zidan: «Badakizu euskara, baina beharbada ez dakizu behar den bezala. Sortzez hor duzu, baina behar zenuke zientifikoki ikasi». Eta orduan hartu nuen Belokeko liburu bat, Harymbat eta Ponsen euskaraz ikasteko metodoa. Ez bainekien ezer. Ez nekien bazela deklinabide bat. Ez nekien!

Euskarazko libururik edo testurik irakurri izan zenuen ordura arte?

Biziki guti, zeren eta erran dizut nola ez zen sartzen *Eskualduna* gure etxean. Eta orduan liburu guti baitzen. Beraz, pentsatu nuen tesi bat egiten ahal nuela, eta egun batez joan nintzen Piarres Lafitteren ikustera.

Ezagutzen zenuten elkar?

Ez nuen ezagutzen, baina banekien nor zen. Udako oporetan joan nintzen harengana, Baionara. Sartu nintzen, erran nion nor nintzen, nahi nuela zerbait egin euskarari buruz, joan zen armairu batera, hartu zituen zortzi-hamar bat liburu eta ezarri zizkidan nire aitzinean. «Ederki, zenbat zor dizut?». «Ezer ez. Aski duzu lanean hasteko». Hartu nituen eta eramanez etxera. Liburu horietan bazen bat Jean Larrasquetek egin, Eskualtzaleen Biltzarrak publikatua 1946an, Barkoxen egin zutelarik biltzar nagusia. Irakurri nuen. Egia erran, Etxahunen kantuetan ez nuen gauza handirik ulertzen.

Bere euskara ez zenuelako menperatzen.

Ez nuen menperatzen batere.

Pierre Lhandek frantsesez egindako artikulua irakurri nuen, eta horretan bazen Etxahunen pasarte bat: «Ni Agenen libratu...». Eta erraten zuen Lhandek Ageneko artxiboak behar bezala ikertu behar zirela, ikusteko nola joan zen Agenera eta abar. Eta ni Agenen irakasle, eta artxiboak gure etxetik berrehun metrora. Joan nintzen. Galdegin nituen lehenik Ageneko presondegiko artxiboak. Ezer ez. Baina artxibategian zen emazte zahar batek erran zidan, banituela Eysses presondegiko artxiboak ere, Villeneuve sur Lot-en ondoko presondegi nagusi bat. «Ikus ezazu pixka bat». Hartzen ditut 1808tik, 1808an ezkondua baitzen, eta hara! 1824an, ttak, Etxahun!

Zer agertzen zen?

Eyssesen egin baitzituen bi urte. Hor ezartzen zuen lehenik kondenatua izana zela Donapaleun, eta, dei helegitean konfirmatu ziotelarik Pauen, igorri zuten Eyssesera. Hor ezartzen zuen non kondenatua izan zen, zergatik kondenatua izan zen eta hori guztia. Hori izan zen nire tesiaren has-tapena! Orduan, 1959an galdegin nion Lafoni ea ukaiten ahal nuen CNRSrako baimena. Eman zidaten, eta hor bannuen hiru urterentzat, 1959tik 1962ra. Lanpostua nuen ikertzeko, eta pagatua nintzen irakasle bezala. Orduan izan nintzen Paueko artxiboetan, eta atzeman nituen ez dakit zenbat gauza Etxahuni buruz. Joan nintzen Mauleko notario baten etxera, horrek baitzituen jadanik lehenagoko Bar-koxeko notario baten artxiboak ere, eta hor ere sekulako gauzak atzeman nituen.

Beraz, hasi nintzen Etxahunekin. Baina orduan bi tesi baziren, Lafonek erran zidan hori behar nuela André Martinet-ekin ikusi, Sorbonako irakaslea. Eta Martinetek erran zidan Baigorriko euskara behar den bezala ikertu behar nuela, bigarren tesirako. Hasi nintzen Baigorriin ere, batzuekin eta besteekin magnetofoi tiki batekin, baina bi urteren buruan ikusi nuen Etxahunekin aski banuela. Erran nion Martineti eta erran zidan: «Ulertzen zaitut. Tesia ukanen

duzu, baina behar duzu bestea ere segitu, erran nahi baita, Baigorriko euskalkia behar den bezala ikertu». Hitz eman nion, baina hitza jan dut.

Beraz, bi tesiak Etxahunekin egin zenituen azkenean.

Bai. Bata, biografia eta haren kantuen azterketa. Eta bigarrena, haren kantuen edizio kritikoa. Erran behar da ere gauza asko lortu nituela haren biziari buruz eta haren kantuei buruz ere. Egun batez jakin nuen Donapaleun, Peria familiak bazituela manuskrito batzuk Etxahunenak, eta *madame* Periarengana joan nintzen. Erakutsi zizkidan. Berehala hasi nintzen aztertzen, baina erran nion denbora luzea beharko nuela, eta ea onartzen ote zuen har nitzan manuskrito horiek eta argazki bat. Erran zidan baietz, hartu nituen, eraman nituen Maulera, han bainintzen emaztearekin eta haurrekin, eta han galdegin nion fotografo bati egiten ahal zuen. Ezetz. Beste bati. Ezetz. Ez baitziren behar den bezala hornituak. Joaten naiz Mauleko adiskide batengana eta: «Nik eginen dizut». Eraman ninduen Jendarmeriara! Jendarmerian egin ziren foto horiek eta, argazkiak ukan nituelarik, berriz itzuli nituen manuskritoak.

“

Etxahuni buruzko tesia egitean gauza asko lortu nituen haren biziari buruz eta haren kantuei buruz ere

”

Garrantzi handia eman diote zure tesiari, zuri buruzko hainbat idatzitan. Jean Louis Davantek esaten du Etxahunen egiazko historia berpiztu zenuela, ipuinetik historiara ekarri zenuela. Eta Beñat Oihartzabalek, azpimarratzekoa dela euskarazko herri poesia unibertsitateko estudioetan sarrarazteko egin zenuen indarra eta kopia herrikoiak argitalpen zientifikoetan argitaratzeko metodo edo oinarri bat ezarri zenuela.

Bai, uste dut euskal ikerketetako lehenbiziko edizio kritikoa nirea dela. Erran behar dut irakasle on bat ukan dudala zubererari buruz: Guillaume Eppherre. 1962an, aste gutzitiz elkartzen ginen Lafitte, Andre Ospital, Eppherre eta ni,

Herriari buruz mintzatzeko, Eppherreren etxean. Eppherre izan da zubererako ene irakasle handia.

Tesia egiten ari zinen garaian izendatu zintuzten Baionako Euskal Erakustokiko buru. Nolatan?

1961ean, Agenen nintzelarik, egun batez etortzen zait Mi-xel Labegerieren gutun bat, galdeginez ea nahi nuen nire kandidatura aurkeztu Euskal Erakustokiko buru izateko. Ez nuen sekula horrelakorik pentsatu. Aipatu nion emazteari, ea behar zen onartu ala ez, horrek erran nahi baitzuen beharko genuela Agen utzi. Azkenean, deliberatu genuen baietz.

Herriako artikulua batenganik jin zen hori. Lafittek idatzi zuen, frantsesez. Agertzen zuen argi eta garbi, bere luma zorrotzarekin, zuzendariak euskalduna behar zuela izan. Grenet aitak, Henrik [Baionako auzapeza orduan], irakurri zuen. Medikua baitzen, deitu zuen Labegerie medikua. Labegerie ezagutua zen, Eskualtzaleen Biltzarreko burua. Eta erran zion Euskal Erakustokirako behar zuela norbait gaztea, jakintsua eta euskalduna. Horrela ukan nuen gutun hori.

Jin nintzen Baionara, Labegerie ikusi, joan ginen Greneten ikustera bere klinikan, eta esplikatu nion argi eta garbi nik tesi bat egiten nuela, tesi horrekin egun batez unibertsitatean izanen nintzela, eta, beraz, lan hori bigarren lan gisa izanen zela. Onartu zuen. CNRSren baimena galdegiteko erran zidan; baimena ukan nuen, eta, beraz, horrela izendatua izan nintzen Baionako Erakustokian. Sartu nintzen 1962ko urtarilean. 1962. urte hori niretzat izan da berezia.

Euskaltzaindian eta unibertsitatean ere sartu zinelako?

Bai. Alde batetik, Erakustokian buru. Gero, uztailean, jin zitzaidan Lafitte erranez «orain euskaltzain oso zara». Anartean ere, izan nintzen egun batez Bordelen, Lafoni galdegiteko ea laugarren urte bat ukaiten ahal nuen CNRSn, eta gero joan nintzen espainol departamentura, bainekien bazela hor ene adiskide bat. Sartu zelarik Salomon, departamentuko burua, ezagutu ninduen, bazekien nor nintzen, eta erran

zidan: «Pozten naiz zu berriz ikustea hemen... Noiz sartuko zara gurekin?». Erran nion hurrengo urtean prest izango nintzela unibertsitatean sartzeko. Eta berak: «Berehala behar duzu sartu. Baduzu hilabete bat erantzuteko». Joan nintzen Lafonen ikustera, esplikatu nion eta erran zidan: «Sarzaitez orain. Zango bat izanen duzu unibertsitatean eta horrela hemengoa izanen zara». Beraz, sartu nintzen urte hartan unibertsitatean ere.

Unibertsitatean sartu ondoren bukatu zenuen tesia. Noiz?

1968an bukatua nuen, baina aurkeztu nuen 1969an. Pentsatu behar da 1968a zer izan den Frantzian.

Maiatza, bereziki.

Oroit naiz iraultza horretaz Bordelen. Ikasleak batzarrean ziren, gu ere bai, baina pixka bat aparte, eta erran nion Chevallerri, berak egiten baitzuen buru Salomonen orde: «Ni baniak etxera, eta ene beharra baldin baduk, aski duk deitzea». Badakizu nola pasatu dudan iraultza hori? Etxean eta Beloken, tesia bukatzen. Bukatu dut iraultzari esker! Erran nahi baita, maiatzetik irailera arte idatzi ditudala ehun bat orrialde baino gehiago.

1969an, tesia aurkeztu zenuen urte berean, Lafonek euskarazko katedra utzi eta zeuk hartu zenuen lekukoa.

Bai, baina Lafonek frantsesez egiten baldin bazituen klaseak, nik euskaraz egin ditut beti.

Hasieratik?

Bai. Salbu eta Linguistique Généraleko ikasleentzat: haien-tzat egiten nuen frantsesez, dudarik gabe.

Zu ote zinen lehena unibertsitatean klaseak euskaraz ematen?

Ez dut uste beste inork ematen zuenik. Ez dut uste jadanik hasiak zirenik Deustun.

“

Badakizu nola pasatu dudan 1968ko maiatzeko iraultza? Etxean eta Beloken, tesia bukatzen

”

Ikas elkarteko buru ere izan zinen. Zer zen ikas eta zer izan zen zure eginkizuna?

1959an bildu ziren Euskal Erakustokian Lafitte, Louis Dassance, Labegerie eta abar. Ni ere hor nintzen, zoko batean, entzunez. 1951n izan baitzen lege bat, lau hizkuntza onartzen zituen: euskara, okzitaniera, katalanera eta bretoiera. Hizkuntza horietan klasean ematen ahal ziren, baina ez zen kasik ezer egin Euskal Herrian. Orduan sortu zen Ikas, Dassance buru. Gero, jin nintzelarik Erakustokiko buru, berehala erran zidaten hartzeko Iturriageren [Erakustokiko burua ordura arte] lekua. Eta hiruzpalau urteren buruan izendatu ninduten buru, Dassancek erran baitzidan: «Ni zahartua naiz eta zuk behar duzu hori segitu».

Zer egiten zenuten ikasen?

Euskarari eta euskal kulturari buruzko kudeaketa eta, bereziki, liburu batzuen egitea. Behar ziren subentzioak ere ukan nituen Kontseilu Orokorretik, Pauetik. Hogei urtez izan nintzen buru, gero beste bat izan zen buru, eta orain ofizialki onartua da euskarazko liburuen egiteko. Uztaritzen dira. 2009an 50 urteak ospatu ditugu.

Interesgarria da ibiltarien istorioa nola hasi zen, erran nahi baita, eskolaz eskola euskara ematen zuten irakasleak. Agregazionerako azterketatako epaimahaikide nintzelarik, Parisen nintzen. Banuen adiskide bat Hezkuntza Ministerioan zena. Egun batez erran zidan afaltzera joateko bere etxera: «Ikusiko dugu elkarrekin Hezkuntza Ministerioko nagusia». Ez ministroa, baina administrazioko nagusia. «Ikusi behar dugu nola bultza ditzakegun euskarazko ikasketak». Hor entzun dut sekula amestu ez dudana, gizon horrek erran zuelarik: «Orain behar ditut horiek onartu». Ministro zen orduan Mixel Intxauspe! *Outre-Mereko* ministro. Mixel Intxauspek bultzatu zuen hori. Horrela sortu dira ibiltariak 1968an, eta hasi dira 1969an, hain zuzen ere Seaska sortu zenean.

1970eko hamarkadan euskal kultura asteak antolatzen aritu zinen Baionan. Nortzuk aritu zineten?

Talde bat ginen, Ikasetik ez hain urrun: Piarres Xarriton, Mixel Bidegain, Manex Goienetxe, nihaur eta beste batzuk. Pentsatu genuen behar zirela euskal kultur asteak egin Baionan, eta antolatu genituen bi urtez segidan. Non? Euskal Erakustokian, dudarik gabe. Ukan ditugu memento onak eta beste batzuk ez hain onak. Etorri zirelarik Gabriel Aresti eta Natxo de Felipe, egin zuten bere emanaldia eta gero elkarrizketa izan zen. Hegoaldetik jende asko etorri zen. Politika sartu zen. Horrelako eztabaida gogor batean, zutitu nintzen erranez: «Orain, aski! Denak kanpora! Aski duzue segitzea kalean!». Eta joan ziren denak.

Gero, pentsatu genuen beste zerbait behar zela egin. Beste zerbait hori izan da Udako Euskal Unibertsitatea. Nik ukan nuen baimena Bordeleko errektorearengandik Donibane Lohizuneko lizeoan egiteko. Han egin ziren lehenbiziko bi urteetan, 1973an eta 1974an. Gero joan ginen Uztaritzera, Landagoien deitzen den etxera. Horren eraikitzeko ere ibili naiz.

Beraz, UEUren sortzaileetako zara.

Bai, gu izan gara sortzaileak. Nik egin ditut klaseak hor. Sekulako jendetza etorri zen Hegoaldetik. Lehenbiziko egunean ehundik gora ikasle. Hamar bat izango ziren hemengoak. Beste guztiak Hegoaldetik. Iparraldea zen orduan askatasun tokia, eta jiten ziren Hegoaldetik gazte horiek. Haien artean bazen bat beti atzamarra altxatzen zuena bere galderaren egiteko: Andolin Eguzkitza, 17-18 urte izango zituen orduan.

Beranduago etorri zen Pizkundea mugimendua, ezta?

Pizkundea, 1981ean. Mitterrand pasatu zelarik 1981eko maiatzean, erran nion Manex Goienetxeri: «Pentsatzen dut garaia etorria dela eta behar ditugu hemengo kultur talde

“

Nik ukan nuen baimena Bordeleko errektorearengandik Donibane Lohizuneko lizeoan egiteko UEUko lehen ikastaroak

”

guztiak bildu». Bromaz erraten dut bildu zirela egun batez Euskaltzaindiko buruordea eta Ikaseko burua, eta biek erabaki zutela behar zela jendea bildu eta hor sortu zela Pizkundea.

Miterrandek agintea hartzeak sor zezakeen aukerari begira?

Hori da, Miterrandek hitz eman baitzuen, alde batetik, euskal departamendua, eta, bestetik, lege bat hizkuntza minorizatuerei buruz. Bildu ginen irailean elkarrekin, berriz ere Euskal Erakustokian. Pentsatzen nuen 30en bat jende izanen ginela eta... ehun pasa! Giro beroa. Hor sortu da Pizkundea, eta galdegin zidaten buru izatea.

Denbora berean ere, Bordeleko Unibertsitateko presidenteari, laguna bainuen, erran nion behar genuela zerbait egin euskarari buruz Baionan. Eta, Baionan lehenbiziko klaseak eman dira 1981eko urrian. Horrela inauguratu zen unibertsitateko euskal irakaskuntza Baionan. Orduan egin genuen hiru urterentzat Unibertsitateko diploma. Lehenbiziko urtean badakizu zenbat ikasle izan ziren? 129! Harriturik.

Euskal ikasketak, euskaraz emanak?

Bazen hizkuntza, literatura, historia, geografia eta etnologia. Hizkuntza eta literatura euskaraz egiten ziren, baina historia, geografia eta etnologia, ez. Egun batez ikasleek eskaera bat ekarri zuten, denek sinatua: nahi zituztela klaseak euskaraz. Joan nintzen haien aitzinera esplikatuz unibertsitatean irakaskuntza egiteko behar zela doktore izan, ez zitekeela nornahi hartu eta, egun batez euskaldun doktore batzuk baldin baziren, hartuko genituela. Hain zuzen, doktore izan delarik Manex Goienetxe, irakasle izan da. Damurik, baina geografian beti ere frantses bat da. Etnologian, ez dakit.

Euskal Kultur Erakundeak ere jatorria garai hartan du, ezta?

Sozialistek sortu dute hori. Centre Culturel du Pays Basque deitzen zena 1983an sortu zen, Baionan. Baziren Administrazio Kontseiluan hamabost kide: hiru Estatutik, hiru Akitaniatik, hiru Kontseilu Orokorretik, hiru Baionako hiririk eta hiru euskal kulturako taldeetarik. Hor gertatu dena

da sozialista zela Estatua, sozialista zela Akitania eta beste biak eskuindarrak zirela. Eta gu, anartean.

Baina 1986an, hauteskundeen ondotik: Estatua eskuin, Akitania eskuin, denak eskuin, eta gu. Eztabaidak sortu ziren, gure hautetsi horiek nahi baitzuten manatu. Eta egun batez erabaki genuen utziko genuela. Biltzar nagusi bat izan zen Merkataritza Ganbaran. Hasi zen Jakes Abeberri, bortizki, Administrazio Kontseiluan baitzen elkarteetarik. Ni ere han nintzen. Ni mintzatu nintzen gero eta berdin: bota nituen. Gero, Leclerc d'Orléac andereak, Baionako alkateordeak, erran zuelarik «nahi duzue zuen baitan egon» eta abar, erantzun nion: «Barkatu, baina nik frantsesez egin ditut nire estudioak, espainolez agregatua naiz eta tesia euskaraz dut. Hiru hizkuntza hor ditut. Gu irekiak gara!». Grenetek entzun zuelarik hori: «Orain aski. Bukatua da». Eta bukatu zen.

1988an Alderdi Sozialistak agintea berreskuratu zuen.

Berriz sozialistak jin zirelarik, lau joan ginen Parisera: Jakes Abeberri, Erramun Baxok, Txomin Hegi eta ni. Eta han, Kultura Ministerioan, gauzak ezarri ditugu behar den bezala. Erran nahi baita: Administrazio Kontseiluan zortzi agintarietarik, biga Estatutik, biga Akitaniatik, biga Kontseilu Orokorretik, biga herrien arteko elkartetik, eta taldeetarik zortzi. Zortzi-zortzi. Hamasei horiek hautatu behar zituzten lau jakitun —ni lau horien artean izan nintzen— eta, horrela, taldeek lortu dute gehiengo osoa Administrazio Kontseiluan. Beraz, taldeek agintea bazuten. Euskal Kultur Erakundea sortu zen han, Ministerioan, 1988an. Baina hasi zen 1990ean. Lehenbiziko burua Txomin Hegi izan zen, gurekin zena han.

Baigorriko auzapez

Baigorriko auzapez aukeratu zintuzten 1971n. Nahikoa lan ez zenuen lehendik, eta nolatan sartu zinen Baigorriko herriko etxean?

Tesia bukatua nuen, irakaskuntzan hasia nintzen Bordelen, segitzen nuen Erakustokian, eta pentsatu nuen zerbait egiten

ahal nuela Baigorriren alde, baigorriarra izanki. 1970ean Kontseilu Orokorrerako hauteskundeetan presentatu nintzen. Kantonamendu hauteskundeak. Ordura arte, Etxeberri-Aintxart zen kontseilari orokor, Peio Etxeberri-Aintxarten aitatxi, eta berriz presentatzen zen. Orotara %37,5 egin nuen, eta Etxeberri-Aintxartek gainerakoa.

Alderdi baten izenean aurkezten zen bera?

Sei urte lehenago Enbatarekin joan zen, baina, ene kontra, utzi zuen.

Biak independente, beraz.

Gertatu zena zen Baigorriin nik baino berrogei boz gehiago zituela, erran nahi baita, hurbil ginela. Hori ikusiz, urtebete geroago, talde bat egin genuen herriko etxerako bozetarako. Lehen aldikotz ere presentatu genituen hiru emazte. Eztabaida batzuk izan genituen beste zerrendakoekin: Minjonnet eta Bergouignan ziren. Minjonnet zen aurreko alkatea, eta Bergouignan alkategaia. Hamazazpi presentatzen ginen eta, hamazazpi horietan, lehenbiziko itzulian, hamar gureak eta biga beste taldekoak. Jadanik irabazia genuen.

Zu Angelun bizi zinen, ezta?

Bai. Egiten nuen astearen parte bat Euskal Erakustokian, parte bat Bordelen, eta larunbat eta igandeetan Baigorriin. Orduan mitxa gehiago bainuen, egun batez egiten nituen Baigorriko lan guztiak, bereziki hor zirelarik alkateordeak. Beraz, Baigorriin badira gauza batzuk ene garaian eginak.

Zein dira?

Igeritokia, errugbi zelaia, trinketa, kolegioa 11 urtetarik 15 urte artekoa, bideak, ura, elektrika... Orain, gaeuz, bederen bada elektrika nasaia. Orduan ez zen kasik ezer. Baigorriko bestetan galdegiten zuten ez sobera elektrika hartzea, bestela fundituko baitzen. 110etan zen, eta guk pasatu ge-

nuen 220etara. Geroztik ez da problemarik. Horiek guztiak egin dira han nintzelarik.

Garai hartan zinez ezagutu dut Baigorri. Baigorriren abantailak, ahuleziak, jendearen artean zein ziren xumeak, zein ziren diru-laguntza beharrekoak... Horiek guztiak ezagutu ditut.

1977an berriro aurkeztu zinen.

Bergouignan bere taldearekin berriz presentatu zen, eta eztabaida batzuk ukan genituen.

Bi taldeen arteko lehia, ikuspegi ideologikotik, nolakoa zen? Zer joeratakoak zineten bakoitza?

Lehenbizikoan, erraten zuten gu eskola giristinoen kontra ginela, lurrak hartuko genituela... Horrelako astakeria batzuk.

Beraz, zuek ezkererago eta besteak eskuinerago?

Ni komunista izana nintzela, sozialista nintzela eta horiek guztiak erraten zituzten. Zurrumurruak, gero jakin baititut.

Abertzale edo euskaltzaleago zineten zuek?

Nik erakutsi nuen zernahi gisaz euskaltzale nintzela, seinaletikan, eman dezagun, Izpegi, I-z-p-e-g-i idatzita.

Baina denbora berean ere sortu ziren Iparretarrak Baigorriin. Haien lehenbiziko lanetarik egin zuten Baigorriin: Bankan bazen *La Rosée* deitzen den jende inbalituen etxe bat, horretan sartua zen Baigorriko botikario bat, eta gau batez joan ziren haren etxera eta jo zuten. Eman zioten sekulakoa. Jakin nuelarik, biharamunean joan nintzen haren ikustera, erranez: «Gauza horiek ez ditut onartzen, eta jakin ezazu zure alde nintzela». Hura pasatu zen, baina gero eta gehiago agertzen zen Iparretarrak.

Bazenekiten Baigorriko jendea zela tartean?

Bai. Bat Filipe Bidart! Nik Filipe Bidart ezkondu dut. Euskaraz ezkondu dut hori ere. Galdegiten nien nola nahi zuten

“

Auzapez nintzela zinez ezagutu dut Baigorri: abantailak, ahuleziak, jendearen artean zein ziren xumeak...

”

ezkonduak izan: «Frantsesez edo euskaraz? Zuek hauta». Dударik gabe, «euskaraz» erantzun zuen Bidartek. Euskaraz egiten nituen. Hori ere gauza berria izan da Baigorriin.

Gauzak belztu ziren 1978 eta 1979an. Jendea Baigorriin ikaran zen. Heldu da 1980a eta, martxoan, Baionako ospitalean bonba bat zartatzen da. Iparretarretako biga ziren bonba ezarri nahiz suprefetaren emaztearen kotxean. Egina zuten, sartuko zelarik suprefeturan, gauez zartatzeko. Baina haien eskuetan zartatu zen. Horietan bazen mutiko bat Itsasukoa eta beste bat Baigorrikoa.

Hil egin ziren?

Bai, hil ziren. Olagarai itsasuarra eta Arruiz baigorriarra. Ehorzketak, igandean. Sekulako jendetza bildu da Baigorriko elizan. Baigorriar guti. Baina ni, han. Ez didate barkatu. Joan nintzen giristino gisa. Baina baigorriar batzuentzat bekatu mortala egin dut. Astelehena, asteartea... eta asteazkenean telefono dei batek abisatzen nau bezperan bildu direla kontseiluko guztiak alkateordearen etxean. Hain zuzen alkateordea suprefetaren kusia zen bere emaztearengandik. Alkateordeak erran du bere dimisioa ematen duela, eta denek dimisioa eman dute.

Udal kontseiluko guztiak? Zure taldekoek ere bai?

Denak nire taldekoak ziren! 1977an zerrenda guztia pasatu zen. Denek dimisioa eman zuten. Larunbatean etorri nintzelarik Baigorriira eta ikusi nuelarik nire alkateordea, erran nion: «Beraz, dimisioa emana duzue?». «Bai». «Errak: zenbat dei ukan dituk suprefeturatik?». «Ez, ez didate sekula deitu». «Ez erran, eni, suprefetak ez duela hor bere sudurra sartu». Prefetak onartu zuelarik dimisio hori, gero nihaurk ere eman nuen nire dimisioa. Baigorritik alde egin dut horrela.

Baigorriira geroztik itzuliko zinen. Zer moduz harremanak?

Ikusi ditut, eta lehenbiziko keinua izana da agurtzea. Baina gero, harremanik, ez. Ez batzuekin ez besteekin. Baina

denek badakite, oraindik batzuk bizi baitira, beren familian zerbait ukan dutelarik, nik meza eman dudala. Gertatu dena da Baigorrrira joaten nintzelarik orduan, hauteskundee-tan ene kontra ziren horiek ene alde izan direla!

Orain, denbora pasatu delarik, uste duzu zuzen jokatu zenuela ehorzketa hartara joanez?

Nire ustez zuzen jokatu dut. Bi gauza badira: nik Iparretar-rak ez ditut sekula onartu, bortizkeria ez dut sekula onartu. Baina bat hiltzen delarik, ni giristino gisa portatzen naiz, be-reziki familia ezagutzen dudalarik. Mutiko horren familia ezagutzen nuen. Pentsatu dut beharrezkoa zela niretzat ehorz-keta mezan izatea. Baigorrrin ez dute horrela konprenitu. Ge-ro jakin dut apeza, meza eman baitzuen, gauez deitzen zute-la zernahi erranez eta gutun anonimoak ukan dituela. Nik ez dut sekula ezer ukan. Utzi naute trankil. Baina nik ez dut se-kula ukatuko egin dudana. Egin dut, gizon gisa, giristino gisa eta politikatik urrun.

Badakit noren alde bozkatzten dudana, denek dakite orain abertzaleen alde bozkatzten dudala, salbu eta presidentetzarako bozetan. Hor, dudarik gabe, garai batean alde bozkatu dudalarik, orain kontra bozkatzten dut.

Erran nahi duzu lehen sozialisten alde bozkatzten zenuela eta orain eskuinaren kontra?

Bai. Nik Mitterranden alde bozkatu dut 1981ean. 1988an lehenbiziko itzulian Herbe-hereetan nintzen, beraz ez dut bozkatu. Bigar-ren itzulian, Chirac zuen kontra. Nik orduan ez dut Mitterranden alde bozkatu, baizik eta Chirac-en kontra, emanez botoa Mitterrandi. Gero, gauza berbera Chirac berriz presentatu delarik, edo Sarkozy.

2002an Chirac eta Le Pen izan ziren bigarren itzulian.

Oroit naiz joan naizela bozkatzera Baigorrrira bigarren itzulian, hartu ditut bi paperak, joan naiz gortinen atzera

“

Denek dakite orain abertzaleen alde bozkatzten dudala, salbu eta presidentetzarako bozetan

”

bakartasunean zauden tokira, puskatu ditut biak, eta gutu-nazalean sartu.

Boto baliogabea.

Ez bainuen Chiracen alde eta are gutxiago bestearen alde eman nahi.

Zer balorazio egiten duzu Frantziako Estatuak Euskal Herriari buruz izan duen politikari buruz? Esperantzarik?

“

Hizkuntza ez da ofiziala, baina ez dut uste sekula ukanen dugunik. Hain hertsia da, hain jakobinoak, ez dutela sekula onartuko

”

Ez dut uste gauza handirik ukanen dugunik. Euskararen Erakunde Publikoarekin gauzak aise gehiago ofizialdu dira. Ofizialtasun tipi bat bada. Hizkuntza ez da ofiziala, baina ez dut uste sekula ukanen dugunik. Hain hertsia da, hain jakobinoak, ez dutela sekula onartuko. Baina emeki-emeki behar da jokatu, urratsez urrats. Ni pragmatismoaren alde naiz, eta ez dut uste iraultzek gauza handirik ematen dutenik. Frantzian ere ez, zeren eta Iraultzaren ondotik Napoleon ukan dugu. Errepublikan bizi gara. Nik bozkatu dut V. Errepublikaren edo Konstituzioaren kontra, 1958an, botere gehiegi baitu orain gure presidentek. De Gaulle zelarik, pasa zitezkeen. Pompidouekin ere bai. Mitterrandekin, alde batetik bai. Baina hor dira katastrofe batzuk: Giscard,

Chirac, eta orain Sarkozy. Ni VI. Errepublikaren alde naiz! Erran nahi baita, Parlamentuari eman behar zaizkio bere dohainak eta botereak, ez gizon bati bakarrik.

Pilotari eta pilotazale

Pilotaren munduan ere ibilia zara. Zer egin zenuen, aurrena pilotari gisa eta, gero, laguntzaile gisa?

Gazte-gazte ginelarik Baigorri kirol bat bakarrik zen: pilota. Pixka bat errugbian ere hasi ginen, baina bereziki pilota. Aita ere pilotaria nuen. Ez profesionala, baina errebotean

eta joko garbian ari zen. Zaharrer Segi deitzen da Baigorriko taldea. Han jokatu nuen nik. Errebotean, 1943an, adiskide bat ihesi joan zen beste aldera, haren partez izan nintzen, eta txapeldun izan ginen errebotean. Saratarren kontra irabazi genuen. Gero segitu nuen errebotean, baina aldi batez bakarrik irabazi genuen.

Gerora, hona jin eta sartu nintzen federakuntzan. Lau urte egin ditut hor. Lau urte horietan segitu ditut pilotaren gauzak, eta igorri ninduten Kaliforniara pilotariekin, 1971ko urrian. Orduko presidentek erran zidan: «Hautatzen haut hi, zeren eta baitarik euskara, han behar baita euskaraz mintzatu». Ez dakit zenbat mintzaldi egin nituen han. Azken egunean hasi nuen mintzaldia erranez «huna nun den etorria, partitzeko tenoria», kantu bat baita. Eta ohartu nintzen bazirela batzuk negarrez. San Franciscon, Los Angelesen, Chinon, Renon... ibili ginen. Eraman nituen pilotariak, orduan txapeldun zirenak esku huska eta finalean izan zirenak ere. Harambillet zaharra ere eramane nuen, Agerrekin-eta ari zena, profesionala izana. Denak jiten ziren harengana, ezagutu baitzuten jokalaria gisa, edo gerla aitzinean edo gerla ondoan. Kalifornian atzeman ditut eskolan nirekin ibili ziren batzuk ere.

Zer garaitan aritu zinen pilota federakuntzan?

Sartu nintzen 1968an. Federazioan nintzelarik sortu dut *Pilota* aldizkaria. Lehenbiziko alea agertu zen 1970ean. Bada beraz orain, segitzen baitu, 41 urte. Beti bederen orrialde bat bazen euskaraz. Geroztik, bukatua da hori. Baina ni han nintzeno, hor izan da beti.

Pilota federazioan lau urte egin zenituen, baina Pilotarien Biltzarean, urte asko.

Pilotarien Biltzarra 1957an sortu zuten, Agenen nintzelarik. Biltzar horren egitekoa zen jadanik txapeldun izandakoen berriz biltzea. Darricau medikua izan zen lehenbiziko buru. Ni buru izan naiz 1981etik. 27 urte izan naiz buru.

2008an nire txanda zen joateko edo berriz presentatzeko, eta erran nuen: «Banoa». Bestela, segituko nuen buru gisa.

Biltzarrak egiten genituen hemen Lapurdi itsasondoan, gero Lapurdi barnealdean, gero Nafarroa Beherean eta gero Zuberoan. Aurten eginen da Garindainen, Maule ondoan. Urte batez biga egin genituen: bat hemen, eta bigarrena Villabonan. Bazuten errebote talde bat Villabonan, eta hara joan ginen. Zenbait domina eman genituen eta, mintzatu nintzelarik, erran nien: «Orain zuek ere behar duzue horrelako pilotarien biltzar bat egin». Eta entzuna izana naiz. Han bada Pilotarien Batzarra. Lehenbiziko biltzarra egin zutelarik, han nintzen. Beti harreman onak ditugu elkarrekin. Urtero domina bat ematen zaio Hegoaldeko bati hemengo biltzarrean, eta hango batzarra biltzen delarik, ematen zaio ere domina bat hemengo bati. Lehenbiziko urtean bi domina eman zituzten, bata Roger Lagisquet, *Bota* sinatzen zuenari, eta niri.

'Herria' aldizkarian

Aldizkarigintzan kazetari gisa ari zarela esan genezake?

Kazetari gisa, nahi baldin baduzu, nahiz eta ez naizen batiere profesionala.

Nolatan hasi zinen?

Bordeleko Unibertsitatean bazen irakasle bat, adiskidea, Robert Escarpit. Idazten zuen egunero artikulua tipi bat *Le Monde* egunkarian. Biziki zorrotzak egiten zituen eta, eredu gisa hartuz, pentsatu nuen nik ere horrelako bat egin neza-keela *Herria*n. Eta hasi nintzen, hartuz *Gehexan Pontto* izena. Esplikatu dizut izena nondik heldu den.

Noiz hasi zinen?

Ez naiz oroit. Batzuk bilduak izanak dira eta *Ponttokeriak* liburuan publikatuak. Hor agertuko da noiz hasi nintzen

[1969]. Galdegin nion Beñat Oihartzabali ikus zitzan eta hauta, ez bainuen nik egin nahi. Hobe da beste norbaitek egitea, hobeki ikusten baitu zein diren onak eta zein baztertzekoak. Hasi nintzen horrela. Gero sortu dut «Telebixta leihotik»: Etienne Salaberrik bi artikulu egiten zituen, bat frantsesez eta bestea euskaraz, eta zendu zelarik [1981ean], erran nion Emile Larreri huts hori behar zela bete; haren segida hartu nuen, baina ez berak egiten zuen bezala, baina beste zerbait, telebistari buruz.

Geroztik, astero bi idatzi dituzu.

Bai. Eta hilabetero *Enbatan*, frantsesez.

Zer iturri erabiltzen dituzu eta zer gai jorratzen dituzu batez ere zure artikuluetan?

«Telebixta leihotik» egiteko, telebista ikusiz. *Ponttokeria* besterik da. Hor nahitaez atzematen dut asteko gaia: zer pasatu den aste horretan, horri buruz. Iparraldeko gaiak gehienetan, batzuetan Hegoaldekoak, Sarkozyren kontra, munduko berriak...

Egunkariak Internet bidez edo paperean irakurtzen dituzu?

Nik paperean. Badut astekari bat oso maitea: *Le Canard Enchaîné*. Sekulako ironiarekin ematen ditu berriak. Nik ere ironia maite baitut. Egunerokoan, *Le Monde* eta *Sud Ouest*. Eta telebista eta irratiak.

Zure artikuluek eraginik dutela adierazten duen oihartzunik iristen zaizu?

Bai, ukan ditut. Gutxi, baina ukan ditut kontra. Eskuin murraren kontra idatzi nuelako idatzi zidan batek Marseillatik, euskaraz, hango euskalduna zen. Baina, bestenaz, anitzek erraten didate, *Herria* hartzen dutelarik, irakurtzen duten lehenbiziko artikulua dela *Gehexan Pontto*. Nik gauza berbera erraten nuen *Le Monde* hartzen nuelarik: Escarpite-

“

Anitzek erraten didate, *Herria* hartzen dutelarik, irakurtzen duten lehenbiziko artikulua dela *Gehexan Pontto*

”

na irakurtzen nuela lehenik. Horrek berotzen zaitu pixka bat. Ikusten duzu irakurria zarela.

Gustura egiten duzun lana izango da, zeren eta, 88 urterekin, astero idazten jarraitzen baituzu.

Bai. Nahi nuke beharbada «Telebixta leihotik» utzi, baina ikusten dut *Herriak* ere behar duela, ez dela horrela uzten ahal. Administrazio Kontseiluan ere banago, buruorde.

Euskara batuaren aldeko borroka

Lehen aipatu duzu 1962an Lafitte joan zitzaizula eta, zuk aurrez ezer jakin gabe, jakinarazi zizula euskaltzain zinela, Oxobiren orde. Zure ustez zein zen euskaltzain izendatua izateko zure meritua nagusia? Etxahuni buruz abiatutako baina artean burutu gabeko ikerketa?

Artikulu batzuk agertu baitziren jadanik *Gure Herrian*, eta uste dut Real Sociedad Basconganda de Amigos del País elkartearen aldizkarian. Behar da erran ere oporrak pasatzen nituela familiarekin Hernanin eta, emaztea eta haurrak eramaten nituelarik hondartzara, ni joaten nintzela Diputazio-ko bibliotekara, 1959tik. Hor ezagutu ditut Mitxelena, Irigarai, Fausto Arozena bibliotekako burua... Batzuek eta besteek ezagutzen ninduten, eta normalki onartua izan nintzen Euskaltzaindian, nahiz eta ez sekula urgazle izan.

Bakarretarikoa zara, ezta?

Biga gara. Bigarrena da Pello Salaburu.

Euskaltzain oso izendatu zintuztenean, 1962an, Jose Maria Lojendio zen euskaltzainburua. Nolako Euskaltzaindiarekin egin zenuen topo?

Ezagutzen nituen hemengoak: Lafitte, Dassance, Epphe-
rre... Lafon ere bazen baina Arcachonetik ez zen joaten. Irat-
zeder nirekin sartu zen. Eta gero sartu dira Larzabal, Emi-
le Larre... Han ezagutu ditut Mitxelena, Irigarai, Arrue... or-
duko jendea.

Joaten ginelarik Euskaltzaindira, Angelutik joaten nintzen Uztaritzera, hartzen nuen Dassance, hartzen nuen Lafitte, gero berriz Sokoatik pasatzen ginen Larzabalen hartzeko... Ikusteko zer girotan ginen: hartzen nuen Dassance, eta emeki-emeki mintzo zen; sartzen zen Lafitte, hasten zen mintzatzen, Dassance isilik; Sokoan sartzen zen Larzabal, eta Larzabalek betetzen zuen —garai batean Larzabal ez zen gehiago jiten, zeren eta mehatxuak izan baitzituen—; Iratzeder jiten zen noiztenka, eta beti gibelean eta beti kantuz, entzuten zenuen eta ari zen bere kantuari esker bere poesia edo salmoak egiten; Hiriart-Urruti ere jin da garai batean; jin da ere Xarriton, eta Xarriton sartzen zelarik...

Denak isilik?

Gero jin da Peillen... Eta Xarriton ere isildu da! Izana naiz gidari ez dakit zenbat urtez. Hogeitaz urtez edo. Orain, gidatzen naute.

Lan guti egiten zen orduan Euskaltzaindian. Hasia zen pixka bat berriz pizten, baina jadanik batzuk kanpoan ziren. Krutwig ere joana. Belaunaldi berri bat sartu zen orduan. Euskaltzaindiak bazituen 18 euskaltzain oso, eta 24ra pasatu zen. Hor sartu zen denbora berean gazte multzo bat: Jose Mari Satrustegi, Alfontso Irigoien, Juan San Martin...

1962an ez nintzen biziki joan Euskaltzaindira, zeren eta Bordelen banuen lan aski. Pentsatzen nuen ez nintzela sartu behar sarrera mintzaldia egin gabe, eta horrela pasatu zen urtea. Sarrera mintzaldia egin nuen Baigorri, 1963ko uztailan. Oxobiri buruz egin nuen, frantses akademian bezala. Eta ohartu naiz ez dela batere horrela egiten Euskaltzaindian. Nik hala egin nuen.

Zer zentzutan frantses akademian bezala?

Erran nahi baita: sartzen denak behar du zendua denari buruz egin.

1966an bi gauza egin ziren Euskaltzaindian. Batetik, Lojendiok nahi ukan zuen joan, aski zuen; eta, bestetik, sortu

zuten euskaltzainburuordearen kargua, ez baitzen lehena-go. Ikusten zuten buruordeak behar zuela norbait hemengo, Iparraldekoa, hemengo gobernu, kontseilu orokor, alkate eta horiekin mintzatzeko. Beraz, izendatu zuten euskaltzainburu Manuel Lekuona eta buruorde, ni.

Iparraldekoen artean gazteena izan arren?

Lafittek nahi baitzuen. Lafittek proposatu ninduen. Izendatua izan nintzelarik, ez nintzen hor. Lafitte jin zitzaidan eta: «Ez dute nire alde bozkatu» [barrez]. 22 urte izana naiz buruorde.

Iparraldeko eta Frantziako administrazioekin harremanak izateko ondo kokatua edo horretara ohitua zinelako aukeratu zintuzten zu?

Hori da. Lafittek ikusi zuen behar zela norbait jadanik unibertsitatean aritzen zena. Ikasen buru nintzen ere. Hemen ez zen legez Euskaltzaindirik, eta orduan sortu genuen. Egoitza Ikasekin genuen. Legeztatuak izanak ginen, erranez gu ginela Bilbon zen erakundearen adar bat.

Suprefetarekin izanik horretaz, erran nion: «Nik hau nahi dut». Eta eman nion etsenplu bat, zeren eta ez zuen aise onartzen izan dadin adar bat: «Nik nahi dudana da SFIO den hori». Sozialistak SFIO ziren: *Section Française de l'Internationale Ouvrière*. Hiruzpalau egunen buruan telefonatu zidan eta erantzun zidan: «Onartzen dut SFIO».

Iparraldeko Euskaltzaindia legeztatua izan zen hartan, nor izan zen Iparraldeko elkartearen buru hasieran: Lekuona edo zu?

Ni. Hori zen hastapena. Geroztik behar den bezala lotu dugu, bereziki ni izan naizelarik euskaltzainburu. Nik utzi dudalarik, orduan ezarri dugu euskaltzainburua dela hemengo buru ere. Beraz, Andres Urrutia da orain. Behar da ikusi ere legeak aldatu direla, zeren eta 1962 eta 1968an Europarik ez zen. Orain dena aldatua da. Ez dago batere oztoporik.

Zu Euskaltzaindian sartu zinenen, bilera gehienak non egiten ziren?

Donostian beti, Diputazioan. Bilbon Erribera 6 delako hartan zen kokatua Euskaltzaindiaren egoitza, han zen biblioteka, eta biltzeko gela bat ere bai, baina oso tipia. Ez zen dietarik ez ezer, biziki zuhurki bizi baitzen Euskaltzaindia.

Frankismoaren garaian sartu zinen Euskaltzaindian. Euskaltzaindiaren dinamikan inguruabar politiko horrek asko eragiten zuen?

Denetarik bazen Euskaltzaindian. Koldo Mitxelena oso kontrakoa zen, abertzalea, baina bazen ere Antonio Arrue. Arrue frankista zen. Prokuradore izana Madrilen. Beraz, hor ez ginen batere politikaz mintzo.

Zu sartu berritan euskaltzain berriak sartu zirela aipatu duzu lehen. Akademia indarberritu zuen horrek?

Errebelatze moduko bat izan zen, beste manera batez bultzatzen hasia. Gauza berbera urgazleekin. Orduan sortu da ere AEK, 1966an. Oroit naiz Rikardo Arregik erran zuelarik zer eta nola egin behar zen euskaraz mintzatzen ez zekitenek edo idazten ez zekitenek ikas zezaten. Berehala sartu ziren Satrustegi, San Martin, Zearreta, Lizundia eta horiek guztiak, eta hedatu zen behar den bezala.

Oroit naiz ere, 1968an, urteko lehen bilkura ukan genuelarik Bilbon, aldian behin joaten baikin Bilbora, han denak bildurik geundelarik, ez bakarrik euskaltzain osoak baina urgazleak ere, Gabriel Arestik proposatu zuela Euskaltzaindiaren 50. urteurrenean zerbait egitea euskara batuari buruz. Berehala gazteak haren alde agertu ziren, eta orduan egin zen behar den lana Arantzazura biltzeko. Probintzia guztietan egin ziren biltzar batzuk, hemen Iparraldean ere egin ziren. Arantzazun gertatu dena da Mitxelena izan zela gidari. Mitxelenak hartu zituen 1964an Baionan bildu ziren idazleek egindakoak: Txillardegia, San Martin eta horiek guztiek jadanik hasia zuten, eta Mitxelenak hori hartu du eta bultzatu.

Zu 1964ko bilera hartan izan zinen?

Ez nintzen. Ez nuen jakin ere.

Beraz, aurrena idazleen bilera egin zen Baionan 1964an, gero Arestiren proposamena 1968 hasieran, ondoren Ermuan ere egin zuten idazleek bilera 1968ko ekainean, eta azkenik, Euskaltzaindiaren biltzarra urrian.

Arantzazun izan ziren batzuk alde, beste batzuk kontra. Batzuek ikusten zuten deseginen zirela euskalkiak, ez zuten ulertzen euskara batuaren beharra. Eta hori argi eta garbi dago. Euskara batua beharrezkoa da, lotzen ditu euskaldun guztiak. Hizkuntza bat da. Egun batez Europa batu batean sortzen baldin bada Euskal Herri osoa, hizkuntza bat ukatzen dugu eta euskara batu horrek egingo du lur eta euskaldun guztien batasuna, politikan ere denen biltzaile baita. Nik pentsatzen dut zernahi gisaz zuberotarrek segituko dutela beren maskaradak edo pastoralak zubereraz idatziz, eta ez dut nahi hori izan dadin egun batez euskara batuan. Emeki-emeki gehienek ikasiko dute. Uste dut euskara batuaren kontra zirenek eta gero Euskerazaintzan egon direnek ez zutela hori konprenitu.

Zu zeu Arantzazuko biltzarrean ez zinen izan. Baduzu pena biltzar historiko hartan egon ez izanagatik?

Ez. Hala gertatu da. Ez dakit zer ekarriko nuen gehiago. Besterik banuen egiteko. Oposizioetako ahozko azterketak egin ziren irailaren azken hamabost egunetan Parisen, epai-mahaikide izan nintzen, eta nekaturia etorri nintzen. Ez nion errango nire emazteari, hamabost egun kanpoan pasaturik, berriro hiru egun behar nituela pasatu kanpoan. Ez nintzen menturatu! Haurrak ere hor ziren. Behar ziren zaindu. Uste dut sekulako eztabaidak izan zirela Arantzazun. Nahasia izan zen.

Handik gutxira, 1970ean, aldaketa etorri zen Euskaltzaindiaren buruzagitzan.

Erran behar da ere hor izan zela matxinada bat. Manuel Lekuona dudatan zegoen, eta bazituen aholku-emaileak arrunt euskara batuaren kontra zirenak. Berriz egin zirelarik hauteskundeak, baztertua izan zen Lekuona eta Luis Villasante jarri zen bere lekuan.

Lekuonak ez zuelako Arantzazun hartutako bidea garbi ikusten?

Ez zuen bultzatzen behar den bezala. Aldiz, Villasantek, bai. Eta Mitxelena. Villasantek, zerbait dudan zuelarik, Mitxelena galdegiten zion.

1962an ezagutu zenuen Euskaltzaindia hark lan handirik ez zuela egiten esan duzu, geldoa zela. 1968tik aurrera hasi zen abiada hartzen?

Orduan hasi da. Erran nezake orduan, zinez, behar den bezala lotu zaiola lanari Euskaltzaindia. Ez du erran nahi aurretik ez zela deus egiten, AEK eta horiek guztiak sortu baitira eta bultzatzen genituen ere bertsolariak. Zerbait egiten zen, dudarik gabe. Baina ez gero egin den adina.

Hamar urteren buruan, Arantzazuko erabakiak berretsi zenituzten Bergarako biltzarrean. Ez eztabaidarik gabe, hala ere.

Euskaltzaindiak erabaki zuen hamar urteren buruan, 1968tik 1978ra arte, ikusiko zela ea Arantzazuko erabakiak onartuak ziren ala ez. Eta, beraz, heltzen gara hor 1978ra.

Begarakoan bertan izan zinen.

Bai. Bergaran bildu ginelarik, Villasantek izendatu ninduen moderatzaile. Mitxelena erraten zuen: ez baldin badugu euskara batua egiten, hilen da euskara. Sekulako eztabaida izan zen arratsalde hartan. Gero Euskerazaintza sortuko zutenak, kardaberaztarrak, hor ziren. Oroit naiz erran niola Jose Luis Lizundiari: «Bihar hala segitu behar baldin badu, nik behar dut beste norbait moderatzaile izateko, ze-

“

Erran nezake 1968tik aurrera, zinez, behar den bezala lotu zaiola lanari Euskaltzaindia

”

ren eta akitua bainaiz». Eta irriño batekin erran zidan: «Bihar gauza zientifikoetan sartuko gara eta ez dute ezer esango». Gauza zientifikoak eraman ziren, lana egina genuen hemen eta erabakiak hartu ziren Mitxelenaren eta gurre artean. Horrela bukatu zen.

Orain garbi ikusten duzu euskara batua egin beharra zegoela, baina hasiera hartan ere horren garbi ikusten zenuen bidea horrek izan behar zuela?

Pixkanaka ikusi dut. Beti euskara batuaren alde izana naiz.

‘H’-ari buruzko eztabaida latzena Hegoaldean izan zen, baina Iparraldeko euskaltzainek ere hartu zenuten parte, noski, eztabaida horretan.

Bai. Mitxelenarekin hautsi-mautsi bat egin dugu ‘h’-arekin, konponketa bat: erran nahi baita, batzuek hemen konsonante batzuen ondotik ‘h’ batzuk sartzen zituztela, eta horiek baztertu ditugu; aldiz, bai hastapenean eta bai bi bokalen artean, ‘h’ batzuk beharrezkoak jo ditugu.

Negoiazio politiko baten tankeran, beraz.

Hori da! Hautsi-mautsia hori da. Hemen Iparraldean ez zuten berehala onartu! ‘X’ ere, ‘ch’ idazten baitzen hemen. Orain, horiek guztiak bukatuak dira. Orduan, aldiz, bazen eztabaida.

Interesgarria da, garai batean, Lino Akesolo izendatua izan zela euskaltzain oso eta ez zuela onartu, eta gero Euskerazaintzako buru izana dela. Baina Euskaltzaindikoko Gramatikako batzordera beti jiten zen Akesolo. Egun batez egin zuen bere txostena, hor nonbait daukat txosten hori, eta errana diot euskaltzainburuari egun batez emanen diodala txosten hori, zeren eta txosten hori ‘h’ guztiekin idatzia baita! Akesolok idatzia.

Euskerazaintzako buru izan baino lehen?

Ez, Euskerazaintzako buru zelarik. Bazekien biziki untsa Akesolok non egiten zen lan. Euskara behar den bezala bai-

tzekien, eta bere laguntza ere eskaintzen baitzuen. Errespetu handiarekin hartzen genuen Akesolo.

Euskerazaintza sortu izanak kezka sortu zizuen?

Ikusiz nor zen han, ez dut sekula pentsatu lanjer handirik izan zitekeela. Nik bederen ez. Iparraldean ez dugu horrelakorik pentsatu. Hegoaldean, beharbada bai. Nik uste dut Villasantek pairatu duela asko, haren kontra jokatu baitira bereziki. Baina azkenean: zer da orain Euskerazaintza? Nor da Euskerazaintzaren alde? Non dago Euskerazaintza?

Baina sortu zenean, itzala zuen jendeak sortu zuen.

Baina guk bagenekien jende gehiena euskara batuaren alde zela, zeren eta inkesta bat egin izan baitzen Bergaran edo pixka bat lehenago, eta inkesta horrek erakutsi zuen %90 batuaren alde zirela, bereziki gazteak. Erran nahi baita hamar horiek zirela zaharrak. Hor bazen adinaren arabera ko berrikuntza bat, eta onartuak ginen. Hori jakin dugu Bergaran. Orduan, aise zen segitzea. Bagenekien bultzada hor zela eta gazteak gure alde zirela.

Iparraldeko euskaltzainen eta idazleen artean euskara batuaren aldeko adostasuna zer neurritakoa zen?

Hemen ere izan zen eztabaida. *Herrian* hartu genuen politika izan zen ortografia zaintzea. Azken batean, *Herrian* buru zirenak euskaltzainak ziren: Lafitte, Larre... Orain, Janbattitt Dirassar, ohorezko euskaltzain dugu.

Artikulu egiten bazen 'ch'-rekin, 'x' ezartzen zen. Bigarren gauza: Hegoaldeko hitzak hemen sartzen hasi ginen. Erran nahi baita, erakutsi euskara batuan izaten ahal zirela sinonimoak. Eman dezagun 'ardietsi': sartu dugu 'lortu'. Hemen inork ez zuen erraten 'lortu'!

Beste bi gauza behar ditut erran. Batetik, ikusi dut nola hangoek, Hegoaldekoek, onartu zuten ortografia berria eta nola ongi idazten zuten. Ez zen aise 'h' sartzea, eta nola onartu zuten San Martin batek eta Satrustegi batek, berehala-berehala.

Eta bigarren gauza, sortu delarik euskal gobernu, hor euskara batuaren aldeko erabakia hartu zuten eta jadanik Estatutuan bazen Euskaltzaindia zela erakunde aholku-emaile ofiziala. Berrikitan, Jakiunde erakundea bildu delarik eta ni mintzo nintzelarik, aipatzen nuelarik euskara batua, eman nizkion eskerrak ere euskal gobernuari, bereziki Hezkuntza ministroari, erabaki zuelako eskola guztietan behar zela ortografia berria hartu.

Pedro Miguel Etxenikeri, alegia.

Hori da, Etxenike, Jakiundeko buru. Ez nuen haren izenik eman, baina gero jin zitzaidan Etxenike, erranez: «Hori egia da».

Izango zen eztabaidarik erabaki hori hartu aurretik, garai hartan EAJn gauzak ez baitzeuden horren argi.

Badakit izan zela eta, azkenean, euskara batuaren alde zirenek irabazi egin zutela. Pentsa ezazu, hortik aurrerakoek ez dute ortografia berria besterik ezagutu eskolan, eta hori bultzada ikaragarria da. Zeren eta ortografia batua duzularik, jadanik urrats handia egina da.

Behin euskara batuaren oinarriak finkatuta, Villasante buru zelarik, Euskaltzaindia lan batzordeka antolatzea izan zen hurrengo urrats garrantzitsua.

Batzordeen sorreran bere eragina dauka Jose Luis Lizundiak: gramatika, atlasa, onomastika, literatura... behar den bezala denak lanean hasi baitira. Villasante buru eta ni buruorde, elkarrekin egin ditugu. Baina Lizundiak bazuen hori: jadanik udal batean ari zen idazkari gisa eta, sartu delarik Euskaltzaindian langile gisa, behar den bezala lotu dira guztiak. Hor egin dira lan ikaragarriak.

Hartzen duzularik gerra aitzineko Euskaltzaindia, ikusten duzu bazela jende jakintsua, hala nola Azkue eta bertze, eta egiten zituztela beren artikuluak, baina hori zen bakartasuneko lana. Aldiz, gu multzoka. Ez bakarrik hori: euskaltzain

oso ez zirenak ere sartu dira batzordeetan, urgazle ez zirenak ere sartu dira horretan, unibertsitateko irakasleak. Guk bildu ditugu unibertsitate guztiak gai batekin: euskara. Unibertsitateko irakasleak gurekin ari dira batzordeetan.

Euskaltzainburu

Euskaltzainburuorde 22 urte egin ondoren, 1988an buru izendatu zintuzten. Noizbait esana duzunez, Hego Euskal Herriko eta Espainiako erakundeetan onartua izango ote zinen zalantza izan zenuen, ordura arte beti Hegoaldekoa izan baitzen euskaltzainburua.

Bai. 1966an sortu zutelarik euskaltzainburuorde kargua, nahi zuten ezarri euskaltzainburuorde hori beti Iparraldekoa izango zela, eta Lojendiok erran zuen ezetz. Jakin dut gero. Lojendiok erran zuen ezetz, ez zela horrelakorik egin behar, beharbada egun batez Iparraldekoa izanen zelako euskaltzainburua. Eta hala gertatu da.

Pentsatzen dut pixka bat nekatua zela Villasante. Eroriko bat egin zuen mendian. Egun batez jin zitzaidan, Bilbon, eta erran zidan: «Zuk behar duzu segida hartu». Nik ez nuen sekula pentsatu euskaltzainburu izanen nintzela, pentsatzen bainuen Hegoaldekoa izanen zela. Hemen guti gara: orotara 700.000 euskaldun baldin badira, hemen, eman dezagun, %10.

Beraz, erran nion: «Ez dakit onartua izanen naizen». Villasantek erran zidan: «Ikusiko dut». Eta bizpahiru hilabeteren buruan etorri zitzaidan berriz egun batez, Donostian ginelarik, eta erran zidan: «Onartua zara». Pentsatzen dut Villasantek bai Lizundiari eta bai beste batzuei galdegin ziela ikus zezaten, mia zezaten hori. Hala pentsatzen dut.

Euskaltzainditik kanpoko erakunde politikoetan galdegin ote zuten badakizu?

Hori da nik galdegiten nuena. Ez dakit onartua izango naizen, ez bakarrik Euskaltzaindian, kanpoan ere. Erran behar

da ere ezagutua nintzela jadanik. Norbait izendatua delarik, izan dadin UPNkoa, Miguel Sanz edo Juan Cruz Alli, izan dadin sozialista, izan dadin... berdin du. Guk bisita egiten diogu. Hori da Euskaltzaindiaren politika. Politikaria izendatua izan bada, harekin Euskaltzaindiak harremanak behar ditu. Ez du kolorerik ikusten horretan. Beraz, nik ezagutu ditut bai Carlos Garaikoetxea, bai Jose Antonio Ardantza gero, bai Mari Karmen Garmendia, bai Juan Jose Ibarretxe, ezagutu ditut Alli, ezagutu dut Sanz, Yolanda Barcina ere ezagutu dut Iruñeko alkate zelarik... Beraz, ezagutua nintzen jadanik. Politikariek ezagutzen ninduten. Bai Bilbon, bai Gasteizen, bai Iruñean, bai Donostian. Bergarako biltzarra egin zelarik ere bazekiten nor zen moderatzaile: ukan dut propaganda jadanik egina, kazetariek erraten zutelarik hor mahaiburu Haritxelhar zela. 1988an, abenduaren 30ean, bildu ginen Gipuzkoako Diputazioan, eta hor izendatu ninduten.

18 boto izan zenituen alde, bi boto Alfontso Irigoienen alde eta bat zuria.

“

Badakizu nork emana duen zuria? Nik emana. Nire alde bozkatu izan dut gero, baina egun hartan, ez nuen nahi.

Azken 50 urteetan euskararen arloan izan da iraultza, hori baita iraultza egiazkoa, ez egun batean egiten dena

Izendatua izan zinenean, zure mintzaldian, zera esan zenuen: «Lanak hasiak dira, behar dira bururatu». Uste duzu lan horiek bururatu zirela edo bururatzeko bidean jarri zirela?

”

Azkenean Andres Urrutiak ere ez du bertzerik erran [barrez]. Hemen gauzak osoki aldatuak dira. Azken 50 urteetan izan da iraultza, hori baita iraultza egiazkoa. Ez egun batean egiten dena. Emeki-emeki. XX. mendearen bigarren parte hori euskararentzat nire ustez garai handia izana da, eta bereziki Euskaltzaindiak lan ikaragarria egin du hor. Jin dira unibertsitateak: EHU, Deustukua ere sartu da euskaraz, Mondragon, Nafarroako Uniber-

tsitatea, NUP (Nafarroako Unibertsitate Publikoa), Bordele, Paue, Baiona...

Jadanik atera dira *Orotariko Euskal Hiztegia* 16 tomo. Badira Onomastikan ez dakit zenbat lan. Gramatikan ere badira bospasei liburu. Atlasean ere biga badira publikatuak. Literaturan ere egin dugu ez dakit zenbat lan. Hor ageri da. Garai batean entzun dudalarik etekinak, etekinak, etekinak... Hor dira etekinak. Politikariek ere behar lukete ulertu ikerketa ez dela egun batetik bestera egiten. Behar zaiola behar den denbora eman, eta utzi.

Hortakotz, erraten dut datorren urtean 50 urte izango direla sartua naizela Euskaltzaindian, eta nire zahartasun horretan ikusten dudala nola aldatu den lehenik Euskal Herria, baina nola aldatu den euskara ere. Beste garai batean sartu gara euskarari. Bereziki orain, baliatu ditugula modernitateak eman dituen tresnak.

Esango zenuke zein izan diren zu euskaltzainburu izan zinen garaiko lanik edo momenturik garrantzitsuenak?

Egin ditugun biltzar nagusi eta kongresuak, hor erakutsi baitugu zer lan egin dugun eta etekinak zein ziren. Euskaltzainburua da bultzatzaile, edo erakusten du bere burua plaza gizon izanez [barrez].

Bilboko egoitza berriaren inaugurazioa ere garrantzitsua izan zen, ezta?

Bai, bai. Eta nola! Eta, azkenean, Eusko Jaurlaritzarekin sinatu dugun azken hitzarmena. Nahiz eta ez dudan nik sinatu, Andres Urrutiak baizik, nire garaian preparatua izana da. Hitzarmen horrekin, hiru diputazioek eta gobernua gure aurrekontu arrunta osoki bere gain hartzen dute.

Euskaltzainburu izan zarenean, diplomazia lanetan eta instituzioetako harremanetan eroso jardun duzu, ezta?

Bai. Pentsatu, alkatea izana naiz ere. Unibertsitatean ere behar ziren gauza batzuk egin. Nik harreman onak ukan ditut.

Denek erraten didate plaza gizona naizela. Jendearen aitzinean mintzatzeko ez naiz beldur. Hori ere betetzen nuen Villasanteren denboran. Villasante gizon isila zen. Egun batez, Ardantzak gomiturik Gasteizen ginela, Villasantek erran zidan: «Erantzunen diozu?». Erran nion: «Ez, hemen Ardantzaren aitzinean, euskaltzainburuak behar du eman erantzuna». Eta egin zuen, untsa, dudarik gabe. Baina beti, frantziskotar hori bere isiltasunean hor zen... Beti: «Zu mintzatzeko zara».

Euskaltzainburu nintzela, François Bayrou izendatu zutelarik [Pirinio Atlantiarretako] Kontseilu Orokorreko buru, telefonatu nuen Pauera erranez noiz etorriko zen Baionara. Erran zidaten egun bat, eta erran nuen berehala egun horretan Euskaltzaindiak bere burua presentatuko ziola Bayrouri. Jin ziren Satrustegi, San Martin eta abar. Esplikatu nion Bayrouri zer den Euskaltzaindia, zer lanetan ari den eta abar. Biarnesa baita, biarnesera baitaki, hizkuntzen alde da dudarik gabe. Erran zidan: «Zenbat subentzio duzue?». «Bi mila libera». «Gehiago ukanen duzue». Eta aise gehiago ukan dugu. Beharrik, Iparraldeak ere orduan zerbait eman zezakeen. Erran zidan ere: «Egun batez nahi baldin baduzue gomitatuko zaituztet Pauera, Kontseilu Orokorra biltzen den etxera, Parlament de Navarre delakora». Erran genion Bayrouri etorriko ginela.

Euskaltzaindia osoak batzarra egitera?

Bai. 1993ko uztailean egin genuen. Galdegin nion gela bat goizean gure lanen egiteko, eta arratsaldean bazen biltzar irekia. Biltzar ireki horretan ziren: hiru diputatu nagusiak, Nafarroako Gobernutik Hezkuntza ministroa [Javier Markotegi], Ardantza eta Bayrou. Mintzatu zen lehenik Bayrou, harrera ona eginez eta aipatuz Euskaltzaindia, zer lan egiten genuen eta abar. Nik erantzun nion, euskaraz lehenik, frantsesez gero eta espainolez Markotegirentzat. Gero mintzatu zen Ardantza euskaraz. Mintzatu zen Markotegi espainolez. Eta bukatzeko, Txomin Peillenek eman zuen txosten bat gaskoineraz. Zazpiak bat hor ziren.

Bayrourekin izandako harreman horrek eta Pauen egindako bazarrak eraginik izan zuten? Aldaketarik izan zen Frantziako Administrazioaren eta Kontseilu Orokorraren jarreran?

Bayrou gero ministro izan da, Hezkuntza ministro. Hezkuntza ministro zelarik, 25 urteak ospatu zituelarik Seaskak, Bayrou hor zen. Eta Bayrouri esker orain Frantziako Gobernuak soldatak ematen dizkie Seaskako irakasleei. Frantzian irakaskuntza hizkuntza da frantsesa, baina Seaskan erran genezake hori hautsi dela. Orain onartua da beste hizkuntzak ere hor direla, irakaskuntza egiten ahal dela ez bakarrik frantsesez. Uste dut Bayrou horretarako gizon ona izan dela. Bera ere gaskoineraz ari da! Badaki eta egiten du!

Erran nezake ere ukan genuela onura publikoko erakunde gisa onartua izatea. Badakizu non egin den hori? Suprefeturaren. Izan baitira hemen bai prefet batzuk eta bai suprefet batzuk zinez... ez dezaket erran euskararen alde zirenik, baina bai ulertzen zutela eta onartzen zutela. Suprefeturan preparatu dugu dosierra, dossier hori joan da Parisera, eta han Charles Pasquak du sinatu onura publikoaren onarpena. Badakit hor nor zen bultzatzaile.

Nor?

Bi ministro. Bat, Alain Lamassoure, eta bestea, Bayrou. Hori, 1995ean.

Euskaltzaindia onura publikoko erakunde gisa aitortzeak izan du garrantzirik?

Bai. Beste aurpegi bat dauka Euskaltzaindiak. Ez dira nor-nahi onura publikoko izendatuak direnak.

Spainiaiko Estatuak Erret Akademia gisa du onartua Euskaltzaindia, Euskal Autonomia Erkidegoan eta Nafarroan erakunde aholku-emaile ofizial da. Iparraldean bide horretan onura publikoko erakunde baino gehiago izateko aukerarik ikusten duzu?

Oroit naiz 1994an bildu ginela Miarritzeko udaletxean, eta hor proposatu nuela galdegitea Gobernuari euskara izan dadin hizkuntza ofiziala. Bozkatu zen eta igorri zitzaion bai

Errepublikako presidenteari, Mitterrand zen orduan, eta bai lehen ministroari eta beste ministro batzuei. Erantzunik ez genuen izan, batena salbu. Uste dut Pasquak erantzun zuela. Hori da azken urratsa. Besteek dutena eta, guk, ez. Baina horretan ez naiz biziki baikorra. Gehienetan baikorra naiz, baina horretan ez.

Gero, hala ere, sortu da Euskararen Erakunde Publikoa, eta horretan sartua da Euskaltzaindia. Diru iturri bat da. 140.000 euro dauzkagu Euskaltzaindiarentzat. Pentsa ezazu zer diren 140.000 euro, garai batean 2.000 libera zirelarik, orduko 40.000 pezeta!

Uste dut onartua dela Euskaltzaindia. Politikari guztiek onartzen dute. Orain Frantxua Maitia da buru, baina orain arte buru izan da Max Brisson, UMPkoa, gizon argia, euskararen alde bilakatua. Euskaltzaindiak Bilbon egin zuelarik bilkura irekia duela bizpahiru urte, bi gauza egin ziren: batetik, Euskararen Erakunde Publikoarekin sinatu zuen hitzarmena Euskaltzaindiak, eta hor ziren Max Brisson eta prefeta; bigarrenik, euskaltzainek eginiko artikuluekin oherzko liburua eskaini zidaten, Iker sailean agertu dena.

Mintzatu zen lehenik Andres Urrutia, eta gero mintzatu zen Max Brisson. Harriturik egon nintzen egun hartan! Zeren eta mintzatu baitzen esanez egun berezia zela sinatu zelarik hitzarmen hori, bazekielarik biziki untsa Eusko Jaurlaritzak ere dirua ematen ziola Euskaltzaindiari, eta beraz hor harremanak onak zirela. Eta gero egin zuen nire alde. Laudorio zama bat izan zen: eni esker ikusi zuela euskarak zer balio zuen, ni nintzela gizon irekia, tolerantia... Sekulakoak entzun nituen egun hartan, harriturik egon nintzen.

Frantziako administrazioak euskararekiko duen jarrera itxiaren barruan, jarrera irekia izan duten politikari batzuekin egin duzu topo, beraz. Lamassoure, Brisson, Bayrou... aipatu dituzu. Horiez gain besterik nabarmenduko zenuke?

Jean Grenet. Guk gaztelu berrian dugun egoitza Baionako Udalak emana da. Pagatzen dugu ura, elektrika eta abar,

baina alokairurik ez. Urrats bat da hori ere. Ez dut uste Grenet aitak egingo zuenik. Didier Borotrarekin ere noiznahi mintza gaitzke. Maitiarekin ere bai. Hartzen dituzu auzapezak... edozeinekin. Maulen egin dugu Jean-Baptiste Co-yosen sarrera eta auzapeza hor zen, Mixel Etxebest, euskalduna. Euskaraz mintzatu zen. Erran nahi baita, politikariek ere beste ikuspegi bat daukatela eta errespetatzen gaituztela.

Garai batean zer ziren euskaldunak? Langileak, neskameak. Orain, unibertsitatean dira. Errespetua lortu dugu. Errespetatzen gaituzte. Hemengo euskaltzainak unibertsitatean dira eta sartzen dira hemengo intelligentsia delako horretan. Lehen mespretxua zegoen, orain errespetua dago.

Orain euskaltzain emeritua zara. Aktibo jarraitzen duzu?

Bai. Banoa hilabeteroko bilkura guztietara eta ezarri naute Literatura Ikerketa batzordeko buru. Baina utzi behar dut egun batez Literatura Batzordeko buruzagitza. Aipatua dut erranez beste batek behar duela hartu, eta erantzuna: «Itxoin, itxoin... zure beharra badugu oraindik».

Euskaltzaindiaz aparte, *Herrian* astero eta *Enbatan* hilero idazten jarraitzen duzu. Ezer gehiago baduzu eskuarteak?

Baditut bizpahiru gauza egiteko. Bat, Etxepareri buruz. Ari naiz Etxepareren maitasunezko olerkiak aztertzen. Jadanik publikatuak ditut zenbait: *Emazteen fabore* eta *Sautrela* publikatuak ditut. Pentsatzen dut *Eganen* agertuko dela laster artikulatu bat. Igorria dut jada. *Euskeran* ere agertuko da beste artikulatu bat, orain preparamen ari naizena, Etxepareri buruz ere. Nahi nuke erakutsi zer izan den Etxepare, ez baita behar den bezala estudiatua izan. Hori nahi nuke testamentu gisa utzi.

Ari naiz ere 'ados' hitzaren etimologia egiten. Tipikeria bat da, baina agertuko da. Pilotatik heldu baita. *Jeu de paume*

“

Garai batean zer ziren euskaldunak? Langileak, neskameak. Orain, unibertsitatean dira. Errespetua lortu dugu

”

jokoan —Enrique IV.a horretan ari izana da—, trinketea eta errebotean bezala, beti espainolez kontaktzen da: *kintze-nada*, *trenta-kintze*, *cuarenta-kintze*... Eta biek *cuarenta* egiten dutelarik, berriz jiten dira *trentara*. *Trentara* jiten direnez, bi tantoren diferentzia behar da irabazteko, erran nahi baita *trenta* horretan *a dos* direla, biren faltan. Frantsesez ere hala da: *à deux*. Hortik jin da ‘ados’ izatea, hau da, helburu edo aburu berarekin, eta hortik adostu eta horiek guztiak. Nonbait argitaratuko dudala pentsatzen dut. Ari naiz beste etimologia batzuekin ere. Literatura Batzordean ere egiten dut lan.¶